

1906 25
કેશરબા. ❧

ઐતિહાસિક નવલ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર
મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે બુકસેલર.

ત્રણ કરનાળ અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૦૨

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કુશરબા

વિષય ૬ - ૩

કેશરબા. ‡

ઐતિહાસિક નવલ.

પ્રસિદ્ધ દરવાર
મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃતે બુદ્ધચેત્વર.

પ્રજ્ઞા દરવાજા અમદાવાદ.

— સંસ્કૃત —

અમદાવાદ,

“ પી વોલ ”

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૬-૩૬ ૧૫૦૬

ઉપોદ્ધાત.

હાલમાં જોકે સંસારીક નવલકથા સાથે ઐતિહાસીક સ્પર્ધા કરી શકે એમ નથી, પણ અગત્યતા તો સર્વને માન્ય છે એતો નિઃસંશય છે, પણ તે તરફ હાલ જન સમાજનું ખડુ આછું વલણ છે.

આ નવલકથાના વિષય ઐતિહાસીક છે. આ નવલકથા કાઠીઆવાડમાં અનેલાં એક જીનાં વ્રતાંતપરથી ચોંટી છે. નામ ત્યાં સ્થળોમાં ઘણો ફરકાર કરી નાંખ્યો છે કારણ જે ગામ ઇતિહાસમાં લખેલાં માલુમ પડે છે તે હાલ કોણ જાણે ક્યાં કાલચક્ર નીચે ચગદાઈ વિલુપ્ત થયેલાં માલુમ પડે છે, ને તેની જગ્યાએ નવા ગામો વસી ગયાં છે, તે વખતના જંગલો, રસ્તાઓ ત્યાં જન સમાજમાં પણ એક વિલક્ષણ ફરકાર થયેલો માલુમ પડે છે.

ઐતિહાસીક નવલકથા લખવાના સ્તુત્ય પ્રચાર શાં મણીલાલ છબારામ ભટ્ટે કર્યો છે. તે ખરેખર અભિવંદનીય છે. જે સાથે મારી નાનીશી પ્રસ્તાવનાનો હું અંત આણું છું તથા જનસમાજની વૃત્તિ કેવી છે ? તે જોતાં સુધી મુનિવત્ત ધારણ કરવું ઉત્તમ ગણું છું.

અમદાવાદ.

તા. ૪-૮-૧૯૦૫

{ કર્તા.

અનુક્રમણિકા

૧. ગરાસાચી મડળ.

૨. ખાનગી કચેરી.

૩. લગ્નની તૈયારી.

૪ કુમારી કેસરખા.

૫. સાનૈયું.

૬. દરખાસ્ત.

૭. નીકળ્યા.

૮. પ્રવાસ.

૯ કુંડણીનું પાદર.

૧૦. રાજ્યસત્તા.

૧૧. ગ્યામંત્રણ.

૧૨. લગ્ન.

૧૩. રાણી.

૧૪ ઝંઝૂલા.

૧૫ સાલગીરી.

૧૬ યુધ સમાચાર.

૧૭. કેસરખા.

૧૮. યુદ્ધ.

૧૯ દંદયુદ્ધ.

૨૦ રાણાનું મૃત્યુ.

કેશરબા.

૧

ગીરાસીઆ મંડળ.

રહાંજ રાત્રીમાં પલટાતી હતી. સૂર્યદેવ સમુદ્ર તટપર રાયન ફરે ગયા હતા. કાંઈ સર્વ સ્થળે ધીરં ધીરં ચંદ્રનું તેજ નયન ઠારતું સ્યામ રંગ તોડતું બહાર નીકળતું જણાતું હતું. જનસમાજ કાંઈ નિવૃત્તીપર આવતો લાગતો હતો. ખારણામાં ખાટલા ઢાળી હુક્કા ગડગડાવતા કેટલાટ ગામ ગપાટા, સીમ ગપાટા, હાંકતા બેઠા હતા. આ વખતે ગણોસરાના ચોરામાં આઠ દસ ગીરાસીઆ હુક્કા ગુડગુડાવતા બેઠા હતા. ગણોસર એક નાનું પણ રમણીય ગામ છે. આસપાસ થોડાં ઘણાં આછાં જંગલો છે. જે ગણોસરાની શોલામાં અત્યંત વધારો કરતાં, ગામને પુર્વભાગે એક નાનુંશુ ંહેળીયું ંહેતું હતું તેપણ તે ભાગની સોલા વધારતું. ચોરો ગામના મધ્યભાગે આવેલો હતો, તે કાળા પત્થરનો બાંધેલો હતો, તેનાપર નાનુંસરખું છાપરં નાંખેલું હતું. આ ચોરાપર રહાંજના હમેશાં ગીરાસીઆ કસુંબા ખીવા બેસતા. અત્યારે પણ ગીરાસીઆ મંડળ સર્વ બેગુ થયું હતું. કોઈ અફીણુ ઘુંટતા—કોઈ નાસ્તાનું તૈયાર કરતા ને થોડાક મોટેરા ગામ ગપાટા હાંકતા—એવી રીતે સર્વ જણ કંઈપણ કાર્યમાં ગુંથાયેલો માલુમ પડતો હતો.

ગીરાસીઆ મંડળમાંથી એક જણ બોલ્યો ‘ભલા સરવણુ કાંઈ લડાવો તો ખરા.’

સરવણુ—‘બાપુ, કહો ત્યાંની કહું, કહો તો આમ દિલ્હી તું કહું નહી તો છેક લંકાની પેલી કોરની કહું ?’

બુપસીંહ—‘સરવણુ, છેટે કોણુ જાય, કોઈ કાઠીની વાત સંભળાવો તો બે ઘડી આનંદ થાય ને કસુ બા તૈયાર થાય.’

સર્વનુમતે કોઈ કાઠી રાજની વાત કહેવાની નક્કી થઈ.
સરવણ હાથ દાબી, બે ચાર ખુંખારા કરી વાત કહેવી શરૂ કરી.

‘બાપુ, કાઠી રાજની મહત્તા કોણ ગાઈ શકે એવું છે ?
એમના પરાક્રમ તો ખરે બાપુ બાપુલાને શુર બનાવે એવાં છે,
હા હા કાઠી કાઠી રાજઓ, એમ કરતાં કરતાં સરવણનો સાદ બ-
હુ વધ્યો, મયનો કાંઈ ઉંચાં ચડ્યાં ને હસ્તોએ કાંઈ વૃત્ત આરં-
ભ્યું, ‘બાપુ કાળશેખા વાઘેલાની તો બસીહારીજ રહી ગઈ છે,
ખમા બાપુ, ખમા બાપુ કાઠી રાજ કદમસીંહ જે દી ધુમલી લેવા
ચડ્યા તે દીની વાત આપ જાણોછો, તે દી અફીણની હાલમાં
ભંગ પાડનાર બાપુ એ કાઠી રાજનો દીકરો,—ત્યા તો સરવણને
અઠકાવતો રામસીંહ બોલ્યો ‘સરવણ, બીજાની કહો, એતો
જાણીએ છીએ, ખોટી ખોટી મા હાંકો’ સરવણ—‘લ્યો બાપુની
મરજ, પણ કસુંબા તૈયાર થયા કે નહીં’ ‘હા, હા, થાય છે,
કરતાં કરતાં સૌએ જવાબ વાળ્યો. સરવણે બુઝાની શહેજ ઢોલી
કરી, ફાળીયું જરા આધેડું કરી ધીમે ધીમે તે લલાવવા લાગ્યા.

‘બાપુને શું કહું, આજથી સાતસેં વર્ષપર રાજ રોડીયાર
થઈ ગયા બાપુ ! એ સમો નહીં દાતાર, રાજ રોડીયાર, એમ
કરી લલકારતાં આગળ ચલાવ્યું ‘એની ખ્યાતિ તો આપ જાણો
છો, કાં રાણસીંહ ! દમ લ્યોછો કે, તમારા તો આઠ પેઢીપર સગા
થાય, એની છોકરી ગુમકબાને તો આપ જાણોછો, એ બા ભારે
રૂપાળાં હતાં, એમના રૂપની વાત ચારે કોર પ્રસરેલી હતી, ખો-
ડીઆનો ત્રાસ, બા કુંવારાને રૂપાળાં—રાજજી બહુ ઘસાતા એમ
ધીમે ધીમે માથું હલાવતાં અવનવા હાવ ભાવ કરતાં સરવણ
વાત લલકારે જતા હતા ત્યાં એને અચકાવનારો સાદ સંભળાયા—
એ સાદ રામલાનો હતો રામલા રાણાનો ખાસ ખવાસ હતો—તે
બોલ્યો ‘સરવણ ! બંધ કરો, બહુ થઈ, બાપુ, આપને સર્વને
હજુર બોલાવે છે ને સરવણ તમને દોઢીએ લઈ જવાના છે.

સૌને રંગમાં લંગ પડ્યો, મોઢાં કસાણું કીધાં-આજ
 મહારા સમ, ને તમારા સમ ને એક ખ્યાલી, દાણુભા દયો ખીજી-
 ને લીધા વગર ન ચાલે એવાં બધાં તાણુના વાક્યો કેરે રહી
 ગયાં કસુખો પીવાઈ રહ્યો-સૌ તૈયાર થઈ મહેલ તરફ ચાલી
 નીકળ્યા.

૨

ખાનગી કચેરી.

રાજ્ય મહેલ ગણોસરના ઉત્તર ભાગમાં આવેલો હતો,
 પથરનો બાંધેલો હતો, આસપાસ એક ઉંચે ફરતો કેટ હતો.
 જેમાં જનાનખાનું પણ આવી રહેલું હતું, કેટમાં એક મોટો દર
 વાજે હતો જ્યાં ચોકી પેરા રહેતા, ત્યાં સર્વ ગીરાસીયા મંડળ
 લોડતું લોડતું આવી પહોંચ્યું. પહેરેગીરે સલામ કીધી, ગીરાસી
 યા મંડળ આગળ ચાલ્યું. રાણી અત્યારે એક મોટા ખંડમાં બે-
 દેલો હતો તેના મુખપર ચિરની છાપ જણાતી હતી, તે સહેજ
 ગારવણું હતો તથા બાંધી દડી ને મજબુત અવયવોનો જણાતો
 હતો. અસલનાં મોઢાઈની નીશાની-મોટી નળીવાળો હુકકો રૂપાની
 ઘુઘરીવાળો પડેલો હતો. પાસે રાજ પુરોહીત તથા બાંજ બેચાર
 ગીરાસીઆ બેઠેલા હતા. ખવાસો પંખો નાંખતા, પગ ચપતા
 બેઠા હતા. ખંડ સાદી પણ શોભીતી ચીજથી શણગારાયેલો હતો
 સર્વ ગીરાસીયા મંડળ આવી પહોંચ્યું. નીચા વળી સલામ કરી
 ચોખ્ખતા પ્રમાણે ગાલીચાપર બેઠક લીધો.

રાણે ખુંખારી કહ્યું ‘ કયાં રામભા ! રસીયો જણાય છે
 કેટલીવાર ’

ભુપર્સીહ- ‘ બાપુ કસુખા રેડાતા હતા ’

રાણો- ‘ ડીક છે, આંહી નહોતા ’

રાણુસીંહ- ‘ પણ ગરીબપરવર, એ પણ આપનું છે, એ મારું થું છે ’ રાજપુરોહીત વચમાં ભંગાણુ પાડતો બોલ્યો ‘ સ-
જ્જીરાજ, આજા હોયતો આજનો વિષય કહી સંભળાવું. ’

રાણુએ આજ્ઞામાં ડોકું ધુણાવ્યું. રાજપુરોહીતે વાત રીતે કરી ‘ કુંવરી કેસરબાને ૧૬ મું વર્ષે જન્મ્યું છે, કન્યાકાળ વિતી ગયો, શાસ્ત્રાનુસાર મહારાણુ ગુનેહગાર ગણાય માટે બાપુની મરણ એમને કોઈ સારે ઠકાણુ નાખી દેવાની છે, ન બધેય બાપુને કહું હું થોડો થોડો આથડી આવેલ એથી જાણું છું કે વાઘેલાના કુળ દીપક બાપુ રાવળ કુંવરીબાને લાયક છે-ત્યાં દંધિ તો કાંઈ હીણપત નથી ન ?

રાણુ- ‘ હવે ભાચાતો, વિચાર કરી જવાબ આપો ’

ભુપસીંહ વીચાર કરતો બોલ્યો ‘ ખમા બાપુને, પણ વા-
ઘેલા કડવા છે, મીઠી વેલ ભેળતા વિચાર કરશો તો ઠીક છે. નહી તો પછી બાપુની મરણ

રામસીંહ ભવાં ચઢાવતાં બોલ્યો ‘ હજુર, વાઘેલાની રંગે ર-
ંગે ઝેર છે, અમૃતના પ્યાલાને શા માટે વિષમય બનાવો છો ? ’
આવી રીતે ક્રમવાર સર્વ અભિપ્રાય દર્શાવતા હતા, તેવામાં બી-
જાને દાખી દેતો એક યુવાન ગીરાસીઓ બોલી ઊઠ્યો ‘ ખમા
રાણુને, વાઘેલાને હું જાણું છું, એમની તરવાર વિષયી છે, બાપુ
જાજા વિલાસ ધરિ છે ’

રાજપુરોહીત આમ પોતાની સામે સર્વ પક્ષ જતો જોઈ
કાંઈ અકળાઈને બોલ્યો ‘ રંગ રાઠોડને રંગ, કુળ લજવ્યું કે
ભલે બહીના વાઘેલાની તરવારથી આ વાક્યો સાંભળતા જોડલાને
મીજસ ફરી ગયો, ઉભો થઈ પુરોહીતની ગળચી દાખીને મારવા
કટાર કાઢી ત્યાંતો રાણુ ભુમ પાડી ઊઠ્યો ‘ જોડ, જોડ, જાવા દ
જાવા દ, પાપમાં પડીશ, જાણ અક્કલ વગરનો છે. રાણુનાં વાક્યો

સાંભળતાં જોડ્યે પુરોહીતને ઘોડચો ને આ માંગલીક પ્રસંગ પર
બોલાવેલું મંડળ બ્રહ્મ લોહીથી ખરડાતું બચ્યું.

આખરે જે કામ પુરોહીતથી ન થયું તે કામ મંત્રીએ કર્યું—
તે ઘણું ધીમે સાદે બોલ્યો ‘ ભલા રાજ્યના સ્ત્રીઓ, રાણાના જ
મણા હાથ ! આપણને પુરોહીતનું કહેવું માન્ય નથી, તો હવે
મીઠું કયું આપ બતાવોછો. કાંઈ બા સાહેબને કુંવારાં નહી
રખાય ને ? ’

સૌ ગીરાસીઆ મંડળ વિચારમાં પડ્યું, શોધ બોળ ચાલી
કોઈ કદરૂપો તો કોઈ શૂર નહી; તો વળી કોઈ સાથે સલાહ નહી,
કોઈ કુળ નીચાં વિગેરે તપાસ થઈ પણ કાંઈ કાવ્યું નહી ત્યારે
સૌએ દુઃખી દીલે બાપુ રાવળ સાથે વિવાહની હા ભણી.

૩

લગ્ન તૈયારી.

ગણેસરામાં શુભ દીન આવ્યા. લગ્નની ભારે તૈયારીઓ.
થવા, માંડી, રનેહી, રાખધો વિ. ને પત્રા મોકલાવ્યા. શહેરમાં સ-
માર કામ ચાલ્યું, સાંભળાયું કે કુંવર હાથવાળે પરણી જશે
તેથી રાણો વધુ ખર્ચ કરવા લાગ્યો, વર્ષ સાડ પાક્યું હતું તેથી
લોકોએ પણ પોતાની રાજના એકની એક કુંવરીના લગ્ન વખતે
ધામધુમ કરી પુણે ઉત્સાહ બતાવવામાં પાછી પાની ન કરવી
એવો ઠરાવ કીધો. કારીગરોને કામ જડ્યું, મહેલ રંગાવવા માંડ્યો
રાત્રચીલાં ગોડવવામાં આવ્યાં. ગણેસરાના દરેક ઘરમાં આનંદ
હિમંગ નીરખાતો હતો. રાજમહેલમાં પણ ઘણો આનંદ દેખાતો
હતો. પોષ.કો તૈયાર થવ માંડયા. વડારણો પણ ધીમે ધીમે ડોલ-
તી ડોલતી જાણે કામમાંથી પરવાર ન હોય તેમ ફરતી જાણતી
હતી. સર્વ દરબારી, આદમી, પણ લગ્ન વારતે તૈયારીઓ કરવા.

મડી ગયા, ઉતારા, ચોરા વિગેરેને સમરાવવામાં આવ્યા. જાનેયા વાસ્તે ખાસ રીતે મકાનોને શણગારવામાં આવ્યાં, અમલદાર વર્ગને કામ બહુ વધી પડ્યું જુની તોપો વિગેરે સાફ થવા માંડી, સાંના કરતાં કેશરબાની વહારણોનો ભલકો ભારે હતો. લગ્નના દિવસ પણ નક્કી થઈ ગયો હતો.

૪

કુંવારી કેશરબા.

રાત્રીના નવ વાગ્યા છે. પહેલાં ગણોસર અત્યારે તો કયા રાત્રીએ ઘણું ખરું શાંત થતું ફક્ત ચોકીયાતનાજ સાદ સંભળાતા પણ લગ્નને લીધે ગણોસર રાતના બાર વાગ્યા સુધી જંગતું ને પાછું સવારમાં ચાર વાગ્યામાં ઉઠતું હતું. ચંદ્ર અત્યારે ધીમે ધીમે બહાર નીકળતો હતો જેનું તેજ અગાસીમાં ઘેઠેલી કેશરબાપર પડતું હતું તેની મુંખકાન્તિને અનુપમ શોભા આપતું હતું. કેશરબા રાણાની એકની એક પુત્રી હતી. તેનું વય ને શરીરનો બાંધો સરખા પ્રમાણમાં આવી રહેલાં હતાં તેનું કપાલ ભવ્ય હતું જેમાં તેના સૌ ભાગ્યનો આદ સંગવરમાં ખીસેલાં કમળ જેવો જણાતો હતો. તેનું નવચૌપન ચંદ્રપતિ જેઠું કુસુમપતિન વિકસે તેમ વિકસેલું હતું. તેના કેશ કાંઈ છુટા છવાયા તેની મથુર ગન્ધનપર થઈ છેક કઠી સુધી આપેલા હતા. તેની આંખો રહેજી ઝીણી પણ ચક્રેર હતી. મુખ પ્રભાત કમલ પેઠે ખીડેલું હતું. તેના સર્વ અવયવો ઘાટમાં હતા. તેના મુખપર ભર ચૌપનની છાપ જણાતી હતી. તેની ગૌરકાન્તિ ચંદ્રના તેજ સાથે મિલી જઈ મુંખ અનુપ શોભા વધારતી હતી. તેના ગાવ કાંઈ તેની છાતી સાથે સરત દોડતા લાગતા હતા. તેનું લીલું નાક કાંઈ અમર સાથે વાન ત કરતું જણતું હતું. તેમ કંઈ અમર સહરતો વધે એવું હતું, તેનું બોલતું મહું શ્રેષ્ઠ પણ નહોતું હતું. તેની કોવચી તેના

લખનનો શુભ અવસર સુચવતી પોથીથી રંગાયેલી હતી જે નભ માં ઉગતી ઉષા જેવી જણાતી હતી. ગળામાં હીરાનો હાર હતો. જે તેનું ખીલતું યૌવન ખતાવી આપતો હતો. તેના કંકણે તેના સિતારમાં સુર લેળતા હતા. રાગ વંધો, રાત્રી વધી, ચન્દ્ર-દેવ યાત્રા પુરી કરવા ઘણા આતુર હતા. પણ આ ખાળાના કંઠ-રસતું પાન કરવા ઘડીભર પોતાના સંઘ સાથે અટકેલા દેખાતા હતા. કેસરખા અત્યારે ભજન ગાતી બેઠી હતી. રાત્રી બહુ જવા થી વડારણે કહ્યું આપુ, રાત ઝાઝી ગઈ સુઈ જાઓ, શરીર બગ ડગશે તો વિવાહમાં કનડગત થશે. આ વેણુ જાણે ન સાંસળ્યાં હોય તેમ કેસરખા ભજનમાં મસુગુલ રહી. વડારણે ખીજ સુઈ ગઈ હતી. આ ઘરડી વડારણ બબડતી કરતી થાકની મારી ઉંઘી ગઈ, રાત્રીના અગીઆર વાગ્યા, કેસરખાને ફરીવાર કુમલી ખાઈયે કહું પણ કાંઈ ગણકાર્યું નહીં. કેસરખાએ ભજન કરતાં રવેશ લણી નજર કીધી. બોલી ઉઠી ‘કોણ મોંઘી, વા: મોંઘલી, અત્યા રે કપાંથી આવી, કાંઈ ગામ ગપાટા લાવી છે!’

મોંઘી—‘આપુ ! ગામ ગપાટા તો કાંઈ નહીં, પણ દુઃખ રડવા આવી છું.’

કેસરખા—‘શું દુઃખ છે ? કોણ દાદીમા લાઠ્યાંકે?’

મોંઘી—‘ના, બા, ના, હવે તમે જાઓ, પછી અમારો કોણુ લાવ પુછશે, તમે તો સાથે કોણુ જાણે કેને લઈ જશો.

કેસરખા—‘મોંઘી, તું સદાનીજ ઝોવી, ત્હારે આવતું હોય તો તું આવજે, ડાલી રહે શું કામ?’

આવી રીતે મોંઘીને એકાંત બેઠું કેસરખા પાસે પોતાને સાથે સાસરે લઈ જવાનું વચન લેવાડાવું—મોંઘી ખોચારી એક ગરીબ ખવાસની છોડી હતી પણ ફળવાન હતી. બહુ રમતી આજ ને કાંઈક હલેતી હતી. પાછી પેલી ઘરડી વડારણુ જાણી ને

કેસરબા તથા મોંઘીને સુઈ જવા ધમકાવ્યાં. મોંઘીનેય નીદ્રાદેવી
એ ઘેરો હતી જ્યો એઉ જણાં શયનગૃહ તરફ ગયાં.

૫

સામેયુ.

સહવાર થયું. કુકરેકુકના અવાજ સંભળાયા, સુર્યદેવના
દર્શન થયાં, ચોઘડીઆં વાગ્યાં. મંદીરે વિ. આરતીથી ગાજી રહ્યાં,
આજ દરબારગઢ બેવા દરેક સ્ત્રીઓ ત્યાં આગળ થઈ પાણી
ભરવા જતી હતી, સલામતીના બહાર થયા આજ કાંઈ ગણોસરા
માં અવનયો ઉત્સાહ જણાતો હતો. દરબારગઢમાં ભારે ધમાલ
હતી. આજ રાણો પણ ઠંડેલા જાગ્યા હતા, તે અત્યારે મલાતનું
કાર્ય પરવારી એક મોટા ખંડમાં એક ઉંચા આસનપર બેઠેલા
હતા. હુકામાંથી ધુમાડા નીકળે જતા હતા. ખંડ શાંત હતો.
ત્યાંતો મંત્રી આવ્યો. રાણાએ ખુંખારી પુછ્યું ‘ક્યાં દિવાન
સાળ ! બધું તૈયાર કરીશું કે ?’ મંત્રી જોડ્યો, ખમા ધણીને, જ્યાં
આપની આજુ વરતે ત્યાં કોણ આજસ કરે એવું છે. રાણો
સહેજ મુંછમાં હસ્યો ને જોડ્યો કુંવરીબા જાગ્યાં ? જા રામભા
તપાસ કર. રાણાએ બે ગણ દમ માર્યા. રામભા તપાસ કરી આ
વ્યો ખબર આપી, કે બાસાહેબ તો ક્યારનાએ તૈયાર થયાં છે.

ભુપસીંહ—બાપુ ! વિવાહનો દન છે, ફરી કાંઈ આવે છે.

હાલ, શરણાઈના અવાજ કાનને ભેદવા લાગ્યા. ઘોડાઓનો
ઘણુઘણાટ રાજ્ય મહેલમાં સ્વારી સુચવતો હતો. હાથીઓ બહાર
ર ઝોકાં ખાતા ઉભા હતા. રાજપુરોહીત પુખ્તપાનો સામાન લઈ
દોડપામ કરતો હતો. આઠ વાગ્યાનું સામેયાનું સુહુત હતું. વાઘે
લાઓ આજે ખાંડુ લઈ આવવાના હતા. સુર્યદેવ ઉંચે ચડયા આ
ઠ વાગ્યા. સામેયું નીત્યું. ડંકો, નિશાન અગાડી ચાલ્યાં. દિવા
નસાહેબ તથા નગર શેઠ તથા બીજા સભાનિત ગૃહસ્થો તથા

રાજ્યના મુખ્ય ભાયાતો સામેયામાં હતા. સૌ પાદરે આવી મુકામ નાંખ્યો. નવ વાગ્યા, દસ વાગ્યા, સુર્યદેવ માથે આવવા લાગ્યા પણ કાંઈ વાઘેલા જણાયા નહીં. પુરોહીતે શકુન સારાં થયાં નહીં એવું જણાવ્યું. ભાયાત વર્ગ અપમાન માનવા લાગ્યો. સર્વ સ્થળે ખજલખાટ મોલુમ પડ્યો, પણ એટલામાં નીશાન જણાવ્યું, ડંકા સંભળાયા, માનમાં તોપો, બંદુકો ફુટી, સૌ ધીમે ધીમે અગાડી આવ્યા. સરવે મળીને ચોગ્ય સત્કાર વાઘેલાને આપ્યો તથા વાજતે ગાજતે ગામમાં લાવી ચોગ્યતા પ્રમાણે સર્વને ઉતારે આપ્યો.

૬

દરબાર

કેસરખાને સાસરે વળાવવાની તર્જ્યારીઓ થવા માંડી. રાણાએ બે દી રહી મેમાનગીરી લેવા ઘણાં આગ્રહ કર્યો પણ સરદારે માન્યું નહીં કારણ વાઘેલા હાલ ભીડમાં હતા. સર્વ પુજ્જાઓ કરવાની, તે પુરોહીત કરાવવા લાગ્યો. રાત્રીના રાણાએ દરબાર ભર્યો. રાજ્ય મહેલમાં એક મહેલો આરડો શણગારવામાં આવ્યો હતો. રોશની પણ બહુ કરવામાં આવી હતી. આરડામાં પોતાના વંશજોની મોટી છબીઓ ટાંગેલી હતી. એક મોટું સિંહાસન મુકેલું હતું. જેનાપર રાણો કીમતો પોષાક પહેરી બેઠો હતો. મુંઝ-ને આમળા દેતો હતો. જમણી બાજુએ દિવાન સાહેબ તથા ભાયાતવર્ગ બેઠેલા હતા. વાઘેલાઓ આવ્યા. તેમને દિવાન સાહેબે ઉડી ચોગ્ય સત્કાર આપ્યો. રાણો આવો આવોના સાદૃશી વધાવી લેવા લાગ્યો. વાઘેલાઓને ચોગ જગયાએ બેસાડ્યા. અરે સ્હેજ અગાડી આવો, દાદીભાના સમ અરે નાના ઠીક છે અરે આવો આવો એ તાણુના શબ્દોએ કેટલોક વખત કાઢી નાંખ્યા.

રાણાએ દેશની આબાદી પુછી. લડાઈના સમાચાર પુછ્યા. વાઘેલા સરદારે ચોગ જવાબ આપ્યો. મિતરાચારી ભર્યો સખંધ રાખવા એક બીજા તરફથી વચન અપાયાં, રાણાએ સરદારને

પૌષાક અધ્યો. સરદારે નજરાણું કીધું. ખુશાલીમાં ગામમાં સાકર વહેંચાઈ, ગરીબોને જમવાનું આપ્યું. કાલે સહુવારે ચાલવાની પરવાનગી માગી, રાણાએ ઘણી આનાકાની પછી હા ભણી સા મોડી રાતે ઘર તરફ ગયા ને દરબાર બરખાસ્ત થયો.

૭

નિકળ્યા.

કેસરખાને સહુવારમાં સાસરે રીધાવવાનું હતું. આવી બંધેડાના ને લડાઈના વખતમાં તથા રજપુતો નારોવાજ પ્રમાણે ફરીથી કેસરખાને પિયર જવું ઘણું અશક્ય હતું તેથી કેસરખાએ પીયરનું છેલ્લું સુખ માણી લેવા આખી રાત સખીઓ સાથે આનંદમાં ગાળી. આનંદની રાત વહી ગઈ, ને દીન ઈચ્છિતા હતા. તે દીનનું પ્રભાત થયું. ચોઘડીઆં વાગયાં, રાજ્યમહેલમાં ધમાલ ચાલી રહી. વડારણો દોડાદોડી કરવા લાગી. કેસરખા સાથે જમને જવાનું હતું. તેઓ અતિ આનંદથી ફરતી જણાતી હતી. પુરોહીતે પુજની ગોઠવણો કરવા માંડી. કુળ દેવી વિગેરેની પુજા કરી. કેલી અગાડી મોટી પુજનો સમારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. કેસરખા સ્નાન કરો, કેસ છુટા ચુકી, કપાળમાં ઝીણા કુમ કુમનો ચાંદલો કીધો. તેણે ઘણાજ થોડાં અલંકાર પહેર્યા હતા પણ તે તેની શોભા અનુપમ વધારતા. તેણીએ એક શુદ્ધ રજપુતાણીને છાજે એવો પોષાક ધારણ કર્યો હતો. વડારણોથી વીંટાયેલી કેસરખા આવી રીતે પુજા કરવા આવી. પુરોહીતે શુદ્ધ અશુદ્ધ મંત્રાપચાર કરી પુજા પુરી કરી. કેસરખા માતપિતાને પગે લાગી, માતાએ આંસુ ડાળ્યાં, ચોગ્ય શીખામણ આપી, કુળને ઐય લગાડીશ મા, સાસરીઆનાં સુખમાં પિયરના લાડ ભુક્ષીશ ના વિ. વેણ કહી આંસુ આપ્યાં. રાણાની આંખો રહેજ ભીની થઈ. સરખી સહીયરો બા સંભારજો, બા સંભાળજો, એમ કહી બાના ગુણના વખાણ કરવા લાગી વૃદ્ધ વડા

રજીએ યોગ શીખામણુ આપી ન સાસરીએ રહેવાની રીત કુળ વિગેરેની સમજણુ પાડી તથા સાચવી જવા શીખામણુ આપી. સૌની આંખો સ્નેહથી ભીંજાઈ ગઈ કેસરખાને બેસડવા વાસ્તે એક મોટો રથ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. જેનાપર કસબી ઝુલો નાંખી હતી, તેમને શીંગડે રૂપાના ખોખાં ચઢાવ્યાં હતાં. ગળામાં ધુધરમાળ નાંખેલી હતી. બળદો પણ ડંચકારા વિના ચાલ્યા બંધ એવી જોડ ચોધરીએ શોધી લીધી હતી. કેસરખાને પિયર છોડવું ગમવા ન લાગયું. પગ ભારે થવા માંડ્યો, પુરોહીતે ઉતાવળ કરવા કહ્યું કારણ મુહુર્ત વહી જાય છે. ચોધરીયુ સારું ચાલ્યું જતું હતું. કેસરખાએ દુઃખી દીલે સૌ સાથે આંસુ ઢાળતી મોંઘીનો હાથ પકડી રથમાં બેઠી, સાથે પોતાની મોંઘીને રાખી. બીજી વડારજી, ખવાસ વિ. ગાડામાં, સગરામમાં ચાલી નીકળ્યા. સરદારે રથની અસપાસ પોતાના સ્વારો ગોઠવી દીધા. રથની દોરીઓ તણાઈ ગઈ, જાણે ખરેખરી અંધકોટડીમાં પુરયા. માનમાં તોપોના બહાર છુટયા થોડે લગી ગણાશરાતું માણસ વળાવા આવી પાછું ગયું. લગન પુરાં થયાં ગણાસર પાછું મંદ પડ્યું.

૮

ખવાસ.

ધુધરમાળ ધમકતી હતી, બળદો ધીમા ધીમા ચાલતા હતા કારણ ચોધરી ખુશાલીની બહેરમાં હતા. વાધેલાઓ માંહે માંહે ગપ્પા જુડવા લાગ્યા, હજામે રસ્તો ખપાવવા ચોધરી સાથે વાતો ચલાવી. જંગલની શોભા ઘણી સારી હતી. આછી આછી ટેકરીઓ આવી રહેલી હતી. તે બધી લીલોતરીથી છવાઈ રહી હતી, અંદર નાના વહેળીઆં વહેતાં હતાં તે ઘણાં રમણીય લાગતાં, હરણાંઓ, સસલાઓ, ધુધરાનો સાદ સોલજી નહાસી જતા હતા તે જોવાની મઝા આવતી હતી. રસ્તાની બેચ બાજુ પણ ઝાડ આવી રહ્યા હતા. આમ એક બાજુથી એક નદી વહેતી

હતી જે આમ વાંકી ચુકી થઈ રસ્તાને કાપી બીજી બાજુએ જ
તી હતી. તેના પર કાચો પુલ ઢાળા પથ્થરનો બાંધેલો હતો. નદી
માં પાણી ઠીક હતું પણ તાણુ ઝાંચુ હતું. કેસરબા આ બધી
શોભા જોતી ચાલી, મોંઘીને પણ જોવામાં આનંદ આવતો હતો.
મોંઘી બોલી ‘ બા ! આપણે કે દી ત્યાં પહોંચશું ! ’

કેસરબા— ‘ જે દી પહોંચીએ તેદી ખરા, કાંઈ રસતામાં
તો થોડાજ રહેવાના છીએ, પણ મોંઘી આપણી આ ખાંડાની
રીત કાંઈ સારી નહીં ’

મોંઘી— ‘ બા, આપ કહો તે સાચુ, ઘણા વખતની રીત
ચાલી આવે છે ? ’

કેસરબા— ‘ પણ જુનો તેમાં શું થયું, આંહી સારા નર-
સાની વાત છે. ’

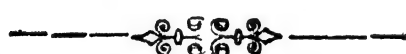
મોંઘી— ‘ હા બા ! પણ બાપુ તોડે એમ નથીતો ’

જરાક વાર થઈ એટલે હજમને તાકીદ આપી કે બા સંભા-
ળથી ખેસજો કારણ મોટો ઢાળ આવતો હતો. મોંઘી બોલી ‘ભાઈ
હાંકયાં રાજો, સંભાળીને ખેડા છીએ. રથ ધીમે ધીમે ઢાળ ઉતર્યો
એટલે પેલો કાચો પુલ આ ચો તેના પરથી રથને ઉતાર્યો. નદી-
ની પાસે એક બાવાનું ઝુપડું હતું. બાવાએ ઠાઠ ઠીક જમાવ્યો
હતો. એક મહાદેવનું મંદીર પણ બાંધ્યું હતું. આસપાસ નાનો
બગીચો કીધો હતો. બાવાજીએ મંદીરમાં બહુ રોશની જેવું કર્યું
લાગતું હતું. બાવાજીને પુછતાં માલુમ પડ્યું કે તે દીવસ મહાદે-
વની સ્થાપનાનો હતો અને રાતના રોશની કરવાથી મહાદેવને
નીરાંતની નિદ્રા આવે નહીં ને ભુત પ્રેત નુકશાન કરે. સૌને કાંઈક
હસવું આવ્યું. બાવાજીએ જરા ચલમ પી જવા આગ્રહ કીધો. વાઘે
લાઓ જરા આના કાની કરવા લાગ્યા. હજમને મન પણ બહુ
હતું. આગ્રહ કરી સઉને ઉતાર્યા. ચલમ સળગવા લાગી. ધુમાડો
ના ગોટા કાઢવા માંડ્યા, બાવાજી બોલ્યા ‘ કોણ હમારા બા સા

હેબ સાસરે જાય છે ? ’ —હજમે જવાબ આપ્યો ‘ હા મહારાજ ગણેસરાના રાણાના કુંવરી કેસરબા સાહેબ જાય છે ’ મહારાજ આ સાંભળી ઉઠ્યા. અંદર ગયા. સહેજ દડીઆમાં કંઈ પ્રસાદ નેવું આણ્યું ને તે મહારાજને વડારણ સાથે બા સાહેબને વાસ્તે મોકલાવ્યું, સઉમાં કટકી કટકી ઠહેર્યું. નમન ખીલીપત્ર તથા ભભુતી [વ. પણ મોકલાવ્યાં. સરદારે વખત ખડુ ગયો જાણી સઉને તૈયાર થવા હુકમ આપ્યો. પાછો ધુધરમાળ ધમકી. નમતો! પહોર થઈ ગયો હતો. સરદારે રથ ઝડપથી હાંકવા હુકમ આપ્યો રાતના જ ગલમાં રહેવું ભય ભરેલું હતું. ચોધરીએ ખજદને પરોણી ધોચી—માતેલા ખજદને પરોણી ધોચી. માતેલા ખજદ દોડ્યા- ને સહાંજ પડતાં પડતાં તો કુંડણીને પાદર લાવી નાંખ્યા.

૯

કુંડણીનું પાદર.

પાદરેથી ધીમે ધીમે રથ ચાલવા લાગ્યો.—મુકામની જગ્યા સર્વ શોધવા લાગ્યા. આખર આગળ ચાલતાં ગોધી તળાવ આવ્યું સર્વને આંહી રાત વાસો કરવાનો ઈર્થો. સરદારે રથ છોડવા હુકમ આપ્યો. સૌ ઉતરી પડ્યા. ઘોડાને માલીસ કરી, દાણા પાણી નાંખી, સઉ લાંબા થઈ સુતા. વાળુની તૈયારીઓ થવા માંડી. મોંઘી રસોડું કરવા ગઈ. ખીજ એક વ્રજ વડારણ બા પાસે આવી બેઠી સહાંજનો રમણીય સુરજ ગોધી તળાવના તટપર આઘે વિરમતો હતો. તેના પ્રતિબિમ્બ તળાવના જળમાં નૃત્ય કરતાં લાગતાં હતાં પાસે લીલોતરી ઉગેલી તેના પર આછો આછો તડકો પડતો હતો જે ઘણા રમણીય લાગતો હતો, સરદાર ડાયરો ભરી બેઠા. કસુંબા ઘુંટાવા માંડ્યા. હજમે હુક્કા ભરવા માંડ્યા. કેસરબા! સ્થમાં બેઠી બેઠી તળાવપરની શોભા જોતી હતી પક્ષીઓના કલ્લોલ તેને

આનંદ આપતા હતા. આ વખતે કુંડણીના ધણી રાણો જસવંતસીંહ રોજ પેઠે ઘોડીને પાણી પાવા આઠ્યો રાણો દીલે મજા પુત હતો, ઘણો જોરાવર તથા કદાવર હતો. તે રંગે ઘણા જોરા હતો. તેની વાંકડીવાળી મુંઝમાં કાંઈ જાણે આકર્ષવાનો ગુણ ભર્યો હોય તેવી રીતે લાગતી હતી. રાણાએ લાંબુ કેડીયું પહેર્યું હતું. માથે કસબી ફૂંટો બાંધ્યો હતો. રાણો ઘોડી કુદાવતો કુદાવતો આઠ્યો બા સાહેબ એને જોઈ રહી હતી. એવામાં રાણાની પાઘડી ડાબલીમાં ભરાયી ને નીચે ઉથલી પડી ને તેવાજ બી આરા કેદમાં પુરાયલા તેના લાંબા કેસ ઘોડાની ગરદનપર બિખરાઈ ગયા. કેસરબા ચળીત થઈ, મોહ થયો, વાઘેલાપર તિરસ્કાર આપ્યો. ખાંડાની રીતપર ચિકારવા લાગ્યો ને એ કોણ છે તે જાણવા મન થયું. કેસરબાએ પેલી વૃદ્ધ વડારણને એ કોણ છે એ બખર કાઢી લાવવા હુકમ આપ્યો. વડારણ બોલી 'બાપુ રાજને જાણે નહીં, ગમે તે હોય.'

કેસરબા—ત્યારે જાણું છે કે નહીં, રાજની રીત જાણીએ છીએ.

વડારણ—શું એની સાથે નહાસી જવું છે. ?

કેસરબા—હા, હા, માલ બખર કાઢી લાવ.

વડારણ ધાકની મારી ઉતરી—બખર કાઢી આવીને કહ્યું કે એતો કુંડણીના ધણી રાણો જસવંતસીંહ છે. કેસરબા કાંઈ બોલી નહીં. વૃદ્ધ વડારણ કાંઈ સમજી નહીં. રાત્રી પડી ગઈ આઠ વાગી ગયા. બા સાહેબ સઉ જમ્યાં. મોંઘી પરવારીને આવી. તેને સમજણ આપી. તથા શું કહેવું તે સમજણ પાડી. મોંઘી જવા તૈયાર થઈ, સાથે વિરૂને લીધો, સરદાર તથા બી જા વાઘેલા બહાર ફરતા હતા તે બોલ્યા, કોણ બા સાબની વડારણ, ક્યાં જાય છે આટલી રાતે રાત દહાડાના આવા ખટખટમાં જ ઉછરેલા તથા કાવત્રાંઓ કરનાર પણ પોતેજ તેમને જવાબ

શિખવો પડે એમ નહોતું. મોંઘી ઠાવકું મ્હેં રાખી બોલી સર-
દાર ! આંહી મહારા કાકાના દીકરા મહેરમદલ રહે છે, તેથી
એમને મળવા જાઉં છું અપઘડી પરવારી તેથી મોડું થયું છે.
ફીકર કરવાનું કાંઈ કારણ નથી બાઈ વિર સાથે છે. તે જુઓને
પાછા સહવારમાં મુકામ ઉપાડીએ તો વળી મળ્યા વગર રહી
જઈએ, સરદારે જવા હા પાડી. મોંઘી તથા વિર રાખ્યમહેલને
દોઢીએ આવી પહોંચ્યા—વરંધી અપાવી કે જરૂરના કામ વાસ્તે
કોઈ વડારણ હુજુરમાં આવવા ઈચ્છે છે. મોંઘીને અંદર આ-
વવાની રજા મળી. રાણા અત્યારે મા સાહેબ પાસે બેઠો હતો,
મોંઘી આવી, રાણાને મા સાહેબને સલામ કીધી, હાંફતી નીચે બેઠી.

રાણાએ પુછ્યું બાઈ કયાંથી આવી છે ? કોની વડારણ
છે ? શું કામ છે ? મોંઘી બેલી ઘણી ખમા રાણાને, કુંડણીના
ઘણીને, કામ કપરું છે, આપથી થાય એવું હોય તો સઘળી વા-
ત કહું, કોઈ ક્ષત્રીયાણીનું સંકટ નીવારણ કરવું છે.

રાણા બોલ્યો બાઈ જ્યાં સુધી આ ઘડપર માથુ રહેશે
ત્યાં સુધી તેનું સંકટ નીવારણ કરીશ.

મોંઘી બોલી ‘ રાણા બંધાણા છે. હવે સાંભળો.

ઘણી ખમા રાણાને, ગણાસરાની કુંવરી કેસરબા આને
આપને પાદરે આવી મુકામ નાંખ્યો છે. બાપુ રાવજ સાથે
એમનું વેવીશાળ કીધેલું છે પણ મ્હારારાણાને જોઈ બા
વાઘેલા સાથે જવા ના પાડે છે.

રાણા મોંઘીને અટકાવતો બોલ્યો ‘ બસ બાઈ ’ હું સમ
જાઓ, એ કામ નહી થાય.

મોંઘી—‘ ખમા ગામના ઘણાને, વચનથી બંધાયા છો. ’

રાણા—‘ બાઈ, એ સંકટ કેમ કહેવાય, ત્હારી બાને કાંઈ
ત્યાં દુઃખ છે ? ’

મોંઘી સહેજ ગુંચવાણી તો ખરી પણ સમયસૂચકતા

વાપરી બોલી- ' રાણા, જ્યાં મન ના મળે હોય ત્યાં દુઃખજી હોય ને બાપુ જ્યાં આપણે ન જવું હોય ત્યાં લઈ જાય તે સંકટ કે કાંઈ બીજું. '

મા સાહેબ—' બેટા ક્ષત્રીએ વચન પાળવું જોઈએ નહીં તો ક્ષત્રાણી આત્મહત્યા કરે તો તે પાપ ત્હારે માથે બેસે જે ત્હારી પ્રજાને નુકશાન કરે. '

રાણા—વાઘેલા બહુ ઝેરી છે, અપમાન ખમી જાય એવા નથી. ને એક સ્ત્રી વાસ્તે પ્રજાની હિરાનગતી કરવી એ કાંઈ સારું નહીં.

મોંઘી—આપ શરૂઓ, પ્રજાનું રક્ષણ કરો એવાઓ, શરૂઆતથી સહાય કરવી એ આપનો ધરમ છે.

રાણા—બાઈ કેટલી બાબતમાં ધર્મ બીજી રીતે કરવો ઘટે છે.

મા સાહેબ—બેટા ના નહીં પડાય, ભાયાતોને બોલાવો ને વાત કરો, જા બાઈ માણસ સાથે ત્હારી બાને કહેવડાવ કે કં-તેહ થઈ છે.

મોંઘીએ આવી વિશ્ને કહ્યું કે બાને કહેજે કે મોંઘી વિ-જ્ઞી નીવડી છે. ને સરદાર એકલા આવવાનું કારણ પુછે તો પણ કેવી રીતે સમજાવવું તે શીખવાડી મોકલ્યો. વિશ્વે આવીને વધામણી ખાધી-પસીને કાંઈક વહેમ પડ્યો પણ તે નયું-સકે હતો.

રાજ્ય સભા.

રાતના દસ વાગી ગયા હતા. રાણાએ અરજણ ને મંત્રી

તથા ભાયાતોને યોલાવવા મોકલ્યો. અરજણુ સર્વ સ્થળે રાણાનો હુકમ બાહેર કરી આવ્યો રાજ્યમાં આવા ઘણી વખત ખનતા ખનાવો હોવાથી કોઈને કાંઈ આ તેડામાં વધારે નવાઈ ન લાગી રાત વધવા લાગી. તમરાના અવાજ કાન ભેદતા હતા. ચંદ્રનું આછું ચાંદરાણું જગતપર છવાયેલું હતું. ધીમે ધીમે ડોલતા ડોલતા કુંડણીના ભારેખમ ગીરાસીઆ માથે લાંબા ફાળીઆં બાંધેલ, બુકાની કસેલ, તથા કમરપર ધોતીયાં તાણેલ એવા એક પછી એક રાજ્ય મહેલના એક મોટા ખંડમાં એકઠા થવા માંડ્યા. આ ખંડ ખાનગી કચેરીના ગણાતો હતો, તેમાં ઘણી વસ્તુઓનો સંચય કરવામાં નહોતો આવ્યો, વચમાં એક મોટો ખાટલો ઢાળેલ હતો. જેનાપર રાણા ધુમ્રપાન કરતો સુતો હતો; પાસે રૂપાનો દીવીઓમાં દીવા બળતા હતા. સામે એક મોટો અરીસો ટાંગેલો હતો જેમાં રાણાનું પ્રતિબિમ્બ પડતું હતું. ખવાસ કોઈ પંખા નાંખતા તો કોઈ ચગ દાબતા બેઠા હતા. ત્યાંતો મંત્રી તથા યોલાવેલ ભાયાત વર્ગ આવી પહોંચ્યા. સલામો થઈ, ‘રામ રામ’ આમ આવો, આમ આગો એમ કરતા સઉ મડળ સર્વ સ્થળે યોગના પ્રમાણે ગોઠવાઈ ગયું. રાણાનું મુખ ચીંતાતુર હતું તે જોઈ એક ગીરાસી આ બોલ્યો ખમા ધણીને અમ બેઠે રાણાને દુઃખ શું છે ?

ભુપર્સીહ—‘રાણા, શીદને દીલે ઘસાઓ, શત્રુનેકાપવા નેટલી શક્તી હજી કુંડણીના ભાયાતોમાં છે, હજી કાંઈ પુરૂષત્વ ખોયું નથી.

રાણા—આ બાઈ જે કહે તે સાંભળો, એજ મારા દુઃખી દીલનું કારણ છે મોંઘીએ બધી સવિસ્તર હકીકત રજૂ કરી, ગીરા સીઆ ઉછળ્યા ને જીરુસા સાથે ગાળવા લાગ્યા એમાં શું શરણાં ગતને સહાય દેવી

રાણા—‘મહારા રાજ્ય સ્તાંભો, વિચારો, એક સી વાસ્તે રૈયતને કંટલી દુઃખી કરવી એ મને ઠીક લાગતું નથી.’

ભુપસીંહ—‘ખમા ગરીબ પરવરને, રૈયત વહાલી હોય પણ કુળ લાજને એથી વધારે વહાલી ગણવી જોઈએ—એ કાંઈ તમારા એકલાનો સંયમ નથી જે આપ એને ઉગવી મુકો—એ પૈસો એ-કડા કરવામાં તો અમારા બાપદાદાએ ફેટલાના લોહી રેડ્યાં છે ને પોતાના રેડાવ્યાં છે. હજુ કુંડણીના ભાયાતો ને કમર છે, કમરે બાંધવાના છે ત્યાં સુધી તો કેસરબાને વાઘેલાઓ લઈ શકે એમ નથી, કેમ વિર શું કહે છે.

વિરસીંહ—‘ભાઈ ભુપસીંહ, તારો જોલ સત્ય છે, શરણે આવેલાને ભાગેળ બહાર લઈ જાય ’

રખમતસીંહ—‘ખમા વિરલા, ચાલો એ વાઘેલાને વધેરી નાંખીએ, શી એમની તાકાત છે.

સઉ ગીરાસીયા મંડળ ગાજી ઉડ્યું. હથીયારપર હાથ નંખાયા, મુછોને વળ ચઢ્યા. દાઢીયો સમારકાં, ખુંખારા થયા, ટુંકામાં સર્વ લડાઈની તૈયારીઓ થઈ. મંત્રોએ જાણ્યું કે ભાયા તો શુર છે પણ રાજ્યનો પાકો બંદોબસ્ત કરીજ કામ કરવું ઘણું સારું છે એમ જાણી ઘોડો—મારા મત પ્રમાણે મને જાણ્યો, બાઈને હું હમણું લઈ આવું છું. પછી લડવાનું કામ તમારું કારણ જે હાલ લડાઈ કરવા જઈએ એકદમ તો કાંઈ બાનો વિનાશ કરે ને આપણે હાથ ઘસત્તા થઈએ માટે હજો કામ પ્રવધો.

રાણો શુર હતો તેમ ડાહ્યો હતો તેને હવે બમણું શુર ચઢ્યું હતું પણ તેના વચોટ્ઠ્ય, ને અનુભવ વદ, જ્ઞાન વૃદ્ધિ સવ રીતે પુખ્ત થયેલા દીવાનનો સલાહ ગમી, કેટલાક જીવાની-આને આ ગમી નહી પણ મોટાની આગળના રાખવી એ એમ-ને નાનપણથી શીખવવામાં આવતું. સર્વ ગીરાસીયાએ સંમતિ આપીને ફતેહ કરી વહેલા પાછા આવવા કહ્યું. દીવાન સાહેબ તથા યેચાર ગીરાસીયા ઉઠ્યા બાર્કના રાણા સાથે ગમ્યા કુડતા બેઠા.

આમંત્રણ.

મંત્રી એક અરબી ઘોડાપર બેઠો, સાથે પેલા ગીરાસીયા પાણુ હતા, સાથે પેલી મોંઘીને પાણુ લીધી. ઘોડા ઠેકાવતા ઠેકાવતા વાઘેલાના ડેરા પાસે આવ્યા. ને માણસ સાથે વરદી કહાવી કે દિવાન સાહેબ આવ્યા છે. વાઘેલાઓ વાળુ કેરી હુક્કા ગડગડાવતા બેઠા હતા. સરવણુ નહોતો તેથી જુજમ વાતો લડાવતો હતો સૌ હોંકારા પુરતા હતા. કવિત, હુહા, હુયકાતો રગ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં વરદી આવી. સરદાર તથા બંધા ભાયાત ઉઠી સામા તેડવા ગયા. દિવાન સાહેબને આદર પુર્વક તેડી લાવ્યા. કુશળતા ના સમાચાર પુછ્યા, દિવાન સાહેબ બોલ્યા સરદાર આ તમે બહુ ખોટું કીધું. આ તમને છાજે નહીં, બીજો કોઈ હતો, ખરે કહુ છું કે અમારા ભાયાતો આ અપમાન વાસ્તે માથાં ઉતારી લેત, પણ આપ તો સમજુ છો, આમ ઉતારા કરવા તમને સારા લાગે કે, બાપુ રાવળ જાણે તો વાંક કહો ના નીકળે, બધો મિત્રાચારી નો સંબંધ તુટી જાય, ચાલો ઉઠો દરબારમાં મેમાનગીરી લઈને જાઓ.

સરદાર—‘ દિવાન સાહેબ, બહુ ઉપકાર થયો, બુલ થઈ, માફી પાડીયે છીએ, ને હમારે રહવારમાંતો ચાલવુ છે માટે આપની મેમાનગીરી સ્વીકારો શકતા નથી’

દિવાન—‘ સરદાર તમે બહારવટીઆ ખેડેલાં એટલે તહાડ-તડકો જાણો નહીં પણુ આ કુલને લઈ જાઓ છો તેની તો સંભાળ ગઈ હા યેન આતંબુમાં આખી રાત કાઢવી શુ કાઈ રહેલી વાત છે, ચાલો ડેરા ઉપાડો.

સરદાર—માફ કરો, માફ કરો મહેરબાન, આપની તરફી માટે આભાર માનું છું.

દિવાન—સરદાર, નાકે જાય અમારું નાકે જાય જો વાઘેલાની મેમાનગીરી ન થાય તો, પાઠરે આવેલા પાછા જાવા કેમ દેવાય ?

સરદાર મરડાટ સમજ્યો નહી, કાવત્રાંની ખબર પડી નહી. લ્હાડ વાતી હતી તેથી સૌ મકાનમાં જવા ઇચ્છતા હતા. સરદારે બહુ દિવાનને સમજાવ્યો પણ વાણીઓ એકનો બે થયો નહી ને વધુમાં બોલ્યો સરદાર લખીદો કાગળ, ત્યાં રાવળને કે કુંડણીની મેમાનગીરી લઇ શુભ મહુરત જોઈ ચાલ્યું.

સરદારે સર્વને તૈયાર થવા હુકમ આપ્યો. ડેરાતંબુઓ ઉપડ્યા. રથ ઉપડ્યો, ઘુઘરમાળ ધમકી શીયાળવું રડ્યું, સરદારના ડાબી આંખ ફરકી. સરદારે કહ્યું. રથ હાંકશો માં. શુકન બહુ ખરાબ થયા છે, ઉત્તર બાજુએથી આવવું પડે છે માટે જરૂર જીવતા ઘેર જઈએ તેમ નથી માટે રથ ફરવી હાંકો. સરદાર ભણી દિવાન ગુંચવાણો, ચોધરીએ રથ વાળ્યો, કેશરબાને કંપારી છુટી, દિવાન સાહેબે સરદારને બહુ સમજાવ્યો પણ તે કાંઈ સમજ્યો નહી. દિવાને આખર જાણી એક સ્વારને દરબારમાં બેઠેલ ગીરાસીઆ હથીઆર સાથે તેડી લાવવા મોકલ્યો. સરદાર ને કાંઈ વહેમ પડ્યો રથતો ચાલવા લાગ્યો, કલાક વિતી ગયો, બળદો ખાઈ માતેલા તે પરોણી ખાતાંની સાથે એકદમ એક ગાઉ ખેંચી લાવ્યા, દિવાન સાહેબ પણ સાથે તાણ કર્યો જતા હતા. પણ વાણીઆની અડકલે એક ખવાસણની અડકલ જેટલું કામ ન કર્યું કારણ જે રાત દીવસ જે કામમાં ઘડાતું હોય તે સારી અક્કલ દોડાવી શકે અણીના વખત હતો વાઘેલા આ કલાક બે કલાકમાં કુંડણીની હદ છોડી જાય એટલે સુધી તે આવી થાક્યા હતા કુંડણીથી હજુ ભાયાતો આવ્યા ન હોતા, સરદારને બહુ વહેમ પડ્યો હતો, દિવાનને થયો હતો, ચોધરી બળદને અપાટાથી હાંકતો હતો, હવેતો મારવું કે મરવું ને થાય તે ખરૂ પણ એટલામાં પ્રભુ કૃપાએ મોંઘીને અક્કલ સુજા કેશરબા તો રડતીજ હતી, તેનું સઘળું ધૈર્ય જતુ રહ્યું તે એક નાના તકીયાને ઓઢીગણુ દઈ સુતી સૂતી રડતી હતી. મોંઘી બી ચારી આશ્રાસતી કહે કે કાંઈ તદબીર શોધો, હવેતો માત્ર કુંડણી ની હદ એક માઈલજ રહી વાઘેલામાં હવે જણાતો હતો, દિવાન

સાહેબ પાણીથી પાતળો થઈ ગયો કારણુ જ્યેતે વખતે ભાખાતો લડાઈપર ચઢ્યા હતા તો વાઘેલાની તાકાત નહોતી કે કેશરબાને પાકરથી લઈ જઈ શકે.

કેસરબા—‘મોંઘી, હવે થોડા દિવસના છીએ’

મોંઘી—‘બાપુ ધીરજ રાખો, તો એક તદખીર કામમાં લાવીએ

કેસરબા—‘હવે ધીરજ ને તદખીર સાથે લાગાં આ કેશરની સાથે નાશ થશે’

મોંઘી—‘એમ માલાએ, ભેરવી રથની આથમણી કેર બોલેછે, મંગળ શુકન થયાં છે’

મોંઘીએ એકદમ થોડીક વારમાં બધી તદખીરની કેશરબાને સમજણ પાડીને સમજણ પાડીને એક મોટી ચીસ પાડી બોલી ઉઠી—‘ભાઈ કરસન, રથ હાંકમાં, બાને કાંઈ થઈ ગયું છે, સાવ લાસ નથી. ચોધરી એ રથ ઉભો રાખ્યો, સરદારે કારણ પુછ્યું. ચોધરીએ કારણ ને મોંઘીએ જણાવ્યું હતું તે જાહેર કીધું. સરદાર ગુચવાયો ત્યાંતો મોંઘીએ બીજા મોટો ઘાંટો પાડી બોલી ઉઠી ‘અરર શુ થાશે સરદાર પહેંચાશે કે કેમ, બાની તબીચતો સમજલાસ ગઈ હવે રથ હાંકશે મા, નહીતો એમની તબીચેત સાવ બગડશે ઢોંગ પુરો અમ્યો. સરદારે રથ છોડવા હુકમ આપ્યો દિવાનને હવે શુર છુટ્યું તેણે સરદારનો ઠીક ઉધડયો લઈ નાંખ્યો સરદારને કાંઈ સુજ્યું નહી, ત્હાડ તો કહે માર કામ, મોટીતાપણી એ સજગાવવામાં આવી પણ ત્હાડ આગળ હાડ કહ્યું કરતાં નહોતાં. સરદારને સર્વે ઠપકો દેવા લાગ્યા ત્યાંતો પેલા ગીરાસીઆ પણ આવી પહેંચ્યા દિવાન સાહેબે હા, ના કહી સમજાવ્યા.

દિવાન સાહેબ—‘સરદાર, જુઓ આ મોટા ભાયાતો છે, એમનું અપમાન તમારાથી થાય તેમ નથી માટે હવે દરબાર તરફ ચાલો’

સરદાર—‘પણ હવે કાંઈ બાકી રથમાં બેસાય તેમ છે ?’

દિવાન—‘રથ નહીતો પાલખીમાં તો જવાશે’

મેાંઘીને ખુઝવામાં આવ્યુ કે બા સાહેબથી પાલખીમાં બેસી પાછુ કુંડણીને પાછા જવુ હોયતો તો રથમાં પણ જવાય એવું હતુ તેથી અંદર હા આવી કે પાલખી મંગાવો. પાલખી બેવા અકદમ સ્વારો છુટયા જ્વેત જ્વેતામાં એક કલાકમાં પાલખી આવી પ્હોંચી મેાંઘી કેશરખાને સઘ અંદર બેઠી પાલખી ઉપડી, સ્વારો ચાલ્યા, વાઘેલાઓ પણ દુઃખી ઢીંચે સાથે ચાલવા લાગ્યા થાકીને ઉઘથી બીઆરા વાઘેલા કાયર થઈ ગયા હતા પણ સરદાર ના હુકમ કોઈ તોડી શકે તેવુ નહોતુ. સહવારની ઠંડી દહેરોથી ત્હાઠના મુસવાટાએ રૂવે રૂવાં ઉભાં કરવા લાગ્યાં હજનમ પણ ચોખ્ખે ધરીને ગાળો દતો ચાલ્યો આવતો હતો સહવારના ચાર વાગતાં સગીમાં તો પાલખી જનાન ખાનામાં પ્હોંચી ગઈ સરદારને ચાગ્ય જગ્યાએ ઉતારો આપ્યો ત્યાં દિવાન સાહેબ પણ થાકેલ હતા તેથી ઘેર જઈ આરામ લીધો

૧૨

લગ્ન.

રાણાનું અતપુરક એ મોટા, ઉંચા કાળા પત્થરના કોટથી વીંટાયેલ હતું અંદર ઘણા ખડો હતા. રાણાની પહેલી વારની બાઈ મરી ગઈ હતી. ને તેની વડારણો ને સહેલ કરતી હતી તેઓ બધી કેશરખાની ત્હેનાતમાં આવી. મા સાહેબ પણ આંખ્યાં. તે થોડીકવાર પાસે બેસી વિદાય થયાં. રાજપુરોહીતને તેડાવવામાં આંખ્યાં તથા સર્વ લગ્નની તૈયારીઓ થવા માંડી. કેશરખાને લગ્નનો ઉત્સાહ તથા ઉમંગ ઉભરાવવા માંડ્યો. બધીતૈયારી બહુ ઝડપથી કરવામાં આવી માંધર્વ વિવાહથી કેશરખાના જીવનના કૌમાર પ્રવાહને રાણાના જીવન પ્રવાહ સાથે પુરોહીતે શુદ્ધ અશુદ્ધ જેવા આવડતા તેવા શ્લોકથી સહવારમાં જવાગે શુભ શુકને, કુંકુભીના નાદે હસ્ત સ

મપણું કરાવતાં ભારે આનંદના નાદ થવા લાગ્યા. વાઘેલાને
 હિતારો આધો-હતો તેથી ખીચારા કાંઈ જાણી શક્યા નહીં, ને
 ખટપટી ખવાસડા કોઈને કહે એવા પણ નહોતા, એમને જાણ
 થાય તે વાસ્તે નાદ બહુ ભારે કરવામાં આવ્યા પણ રાત
 ની નિદ્રા, થાક વિગેરેએ તેમને જાણવા દીધું નહીં. લગ્ન પુરાં
 થયાં, ઈનામ, શરપાવ વહેંચાયા. સાકર વહેંચાઈ. વાઘેલાને સરસ
 જમણુ જમાડયાં, ખીચારા તેઓ તો મેમાનગીરી સમજ્યા.
 મોંઘીને કેશરખાએ પોતાને હીરાનો હાર ઈનામ આપ્યો. પોતા
 ની નવી વડારણેને ઈનામ આપવામાં આવ્યા. મા સાહેબ પણ
 રાજ થયાં. બપોર થઈ ગયા. સુર્યદેવ માથે આવ્યા. સરદારે બા
 સાહેબની ખબર પુછાવી પણ હજુ ઠીક નથી એવા સંદેશા
 આવવા લાગ્યા. સરદાર ગુંચવાયો, પોતાની સભા બરી, સર્વની
 સલાહ પુછી. સર્વજણ હવે એક સ્થાયી મુકામે પડવા ઈચ્છતા
 હતા તેથી તેમણે તો બા સાહેબની ગમે તેવી તબીયત હોય
 તો પણ મુકામ ઉઠાવવા તૈયારીઓ કરવા માંડી. નમતો પહોર
 થવા આવ્યા. સરદારે કહેણુ 'મોકલ્યું' કે બા સાહેબ ચાલવાની
 તૈયારીઓ કરવી કારણ હજુરને હુકમ ત્યાં જલદી જવાનો
 આવ્યો છે; માંહીથી મોંઘીએ હા પાડી કે રથ જોડાવી મોકલા
 વો. ધુધરમાળ ધમકાવતા બળદો પોતાની પાછળ રથ ખેંચતા
 આવી પહોંચ્યા. રથ અંદર ગયો. ખાલો પાછો નીકળ્યો. પસી
 વડારણુ બધો તાલ જોયા કરતી હતી. તેને વહેમ પડ્યો હતો.
 તેણે સરદારને વાત કરી. સરદારને સચોટ વહેમ હતો તેમાં
 આ પુર્તિ મળ્યાથી તે સખળ થયો તેણે રથમાં કોણુ બેસું છે.
 તે પુછ્યું ત્યારે કુંડણીની વડારણે જખાબ આપ્યો કે બા સા-
 હેબ વડારણુ ને બઈ બેઠાં છે. સરદાર ઘણો વહેમાનો તેણે
 એક દમ તરવાર કાઢતાં રથની દારી કાપી નાંખી. પડદા ઉ-
 ઘા કરી નાંખ્યા-કરતાં બોલ્યો 'દગો, દગો' કહેતાં કહેતાં કુંડ-

જીની તરવારો ઉછળી ને વાઘેલાઓ તૈયાર થાય તે પહેલાં
તો નીક વહી ગઈ. કેટલાના જીવનસૌત અનંત સાગરમાં મ-
ળી ગયાં. કેટલા નધણીયાતાં થયાં. રાણાનું કાળજી આ બેઠ
કપાઈ ગયું. સર્વની વ્યવસ્થા કરવાનો હુકમ આપી રાણો અ-
ત્યુરમાં આંચો.

૧૩

કેશરબા ને રાણો.

કેશરબા અત્યારે મોંઘી સાથે એક ઝુંલાપર ઝુંલતી હ-
તી. બીજી વડારણો ખીજમતમાં હાઝર હતી, કોઈ પવન
નાંખતી, કોઈ હાજ હા કરતી—ટુંકામાં સર્વ નવા બાના બહા-
લા થવા વાસ્તે પ્રયત્ન કરવા લાગી.

કેશરબા—મોંઘી, કાળરોખા વાઘેલા કપાઈ ગયા, કુંડણી
નો ગઠ આજે વિષમય થયો.

મોંઘી—હા, બા સાહેબ, પણ મારા સાંભળવા પ્રમણો
પેલી બુઢી પસી નાચી ગઈ છે, નહીંતો ખબર પહોંચાડનાર
બીજી કોઈ રહ્યું નથી.

કેશરબા—રમખાણુ આંહી કરાવી, લોહીની નીકો બહે-
વગવનાર પણ એજ.

મોંઘી—હા બા સાહેબ,

ત્યાંતો વરદી લઈ હરખાતી વડારણુ આવીને બોલી
'બા સાહેબ, હુરુર પધારે છે' બીજી વડારણો સર્વ કામે વળગી.
મોંઘી ઉપરથી ઉતરી નીચે બેઠી. રાણો કાંઈ ખીજ વદને આંચો.
કેશરબામાં આનંદનો ઉમળકો મારયો નહી. તે શરમાઈ ગઈ,
પણ મોંઘી કુમકે હતી મોંઘીએ આવકાર આપ્યો. રાણો બો

હો 'મેંધી, ત્હારી બાની તબીમેત કેમ છે ?' કેશરબા શરમાઈ ગઈ, લેવાઈ ગઈ, નીચું જોઈ રહી.

મેંધી—રાણા, આપ હુમારી બાને શરમાવેછો,

રાણા—મેંધી, કદી નહી, પણ તારા જવની બબડદાર વડા રણ મળવી બહુ મુશ્કેલ છે, તારી ચાતુરી તો ખરેખર અદ્ભુત-જ છે, દિવાનની અક્કલે જ્યાં કામ ન કીધું ત્યાં તું એક નાનીશી છોકરીએ કામ કીધું.

મેંધી—રાણા, નિમકહુલાલીના ઘરે શીવાય બીજું કાંઈ મેં કર્યું નથી.

રાણા—મેંધી, આ તારી સતસંગત મુચવે છે.

મેંધી—રાણા, એક મ્હારા તરફની ને બીજા મ્હારા બા સાહેબની માફી ચાહું છું.

રાણા—તારી માફી તું માગીલે. તારી બાની માફી તારી બા માગી લેશે.

મેંધી—ખમા ધણીને, વચનથી બાંધ્યા, લોહી રેડ્યા, રેડાશે, કંડણીપર ઠકવાઓની કડવી નજર વિ. વા. તે માફી ચાહું છું.

રાણા—એતો માફી પત્ર કરારનુંએ બક્ષાઈ ગયું છે.

મેંધી—બા સાહેબ, આપની માફી માગી લ્યો.

કેશરબાએ બોલવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ ઓજાએ છુટા પડવા ના પાડી. બોલાયું નહી, રાણા હસ્યો, મેંધી હસી, ખીન્નમતની વડારણાએ રહેજ હાસ્ય કીધું. કેશરબાના પગ ધુ જવા માંડ્યા, નવોઢા જે પ્રથમ લજ્જન અનુભવે છે, તેને અનુભવવા લાગી. મુખપર રતાશ ચઢીઆવી, ન્હાસી જવાનું કરવા લાગી, નીચેથી ઉંચું જોઈ શકી નહી.

રાણા—મેંધી જો તારી બા એમ કહેતાં તે સુલાપરથી ઉભો થયા ને કેશરબાને તુરત પોતાના કરપર લેતાં બીચા-

રી ધુનતી કેશરબા તે ઝુલાપર લાવી બેસાડી. સૌ પાછા ખીજમતમાં આવી ગયા.

૧૪

ઝલણા.

રહવાર થયું, કુકડાના નાદ સંભળાણા સર્વ ધંધાદારી આ કામે લાગ્યા. ખેડુતો ખેતરે જવા વાગ્યા. ગોવાળીઆ ગાયો ગોંદરે લઈ જતા હતા બાઘડીઆ પાણી ભરવા કુવે જતી હતી. તેમાં મુખ્ય વિષય કેશરબાનો હતો. ઝલણા ગામ એક મોટા પત્થરના ઢોલથી વીટાયેલ હતું. ગામની આસપાસ મોટી ખાઈ હતી, ગામને ચાર દરવાજા હતા. તે ઘણા મજબુત હતા. આ ગામ વાઘલાના તાબાનું હતું. આંહી વાઘલાનું ચાણું રહેતું, તેથી ગામ મોટું ગણાતું હતું, તેમાં વળી હાલમાં બાપુરાવળનો મુકામ પણ હતો તેથી ગામ જરા ઘણું મોટું લાગતું. જરા સવારીનો દમામ ઓરજ હતો.

ખાઈ ખાંડુ ગયાને તો ઝાઝા દી થયા પણ કાંઈ કું વરીતો આંખ્યા નહી.

અરે એતો હુસુર પરણીને આંખ્યા છે. બધીય પંચાતતો બીજી બોલી.

અરે ગાંડી છે. વિવાહ થાય તો ખબર પડે, મારો ભાઈજ એમની પાસે છે.

‘અરે સાકર ઠહેચાઈ છે.’

આમ ગપાટા ચાલી રહ્યા હતા. ‘પસી નાસ્તી નાસ્તી વિસામે લેતી, આંહી કુવે આવી પ્હોંચી થોડુંક પાણી પીધું. હુસુર સ્વારી કયાં છે તેની ખબર પુછી.

એક ખાઈ બોલી—હુસુરનું શું કામ છે, કહો હું તમને ત્યાં હમણાં મેળવી દઉં.

પસી—જે હશે તે હશે. હઝુર પાસ લઈ તો જાઓ.

અધી સીઆ એકઠી મળી, પસીને કનડવા લાગ્યા. સઠિની ક્ષત તેની પાસેથી વાત કઢાવવી. પણ તે વાત તો કોણ જાણે કયાં ખુણામાં વેર તળે દબાઈ બેઠી હતી. સઠિ હારી, રસ્તે વળગી કોઈએ હઝુર સ્વારીના ઝુકામ બતાવ્યો નહીં. આખર પસી બીચારી યાકીપાકી હતી. તેથી ધીમે વાલતાં વાલતાં એક જોળખાણવાળો ગીરાસીઆ મળ્યો. જેને હઝુર સ્વારીની વાત પુછી તે હઝુરમાં લઈ ગયો.

બાપુ રાવળ અત્યારે પોતાના બાચાતોની કચેરી ભરી મળેલી છબનો આનંદ ભોગવતો બેઠો હતો. સઠિ રાવળના વખાણ કરતા હતા. કોઈ કહે 'હા શું' રાવળની તરવાર, તીખી છે દેખે એને તો છોડે નહીં. બીજો કહે હા બાપુ શું ધુમ-તા હતા, હું બેઠું તે છક થઈ ગયો. હુક્કા ગુડગુડતા હતા, ત્યાં દરવાને આવી વરદી આપીકે એક બાઈ ગણોસરેથી આવેલ છે. રાવળ કેશરખાની હકીકત જાણવા ઘણો આતુર હતો તેથી તેને અંદર લાવવા એકદમ હુકમ આપ્યો. પસી થાક તથા લુખથી ડાચાં બેસીગયલા એક ડાકણ જેવી જણાતી હતી તેમાં વળી તેના ઘડપણની કરચોલીઓ ઉમેરો કરતી હતી. તેના લુખડાં પણ ધુળ ધુળ થઈ ગયલા હતા. તેની આંખો ઉજ્જગરાને લીધે રાતી ચોળ થઈ ગઈઓ હતી. રાવળે પુછ્યું બાઈ સરવૈયાણીને જાળખે છે. પસી બોલી હા. એ મની તહેનાતમાંજ હું હતી. રાવળ અધીરો થઈ બોલ્યો બોલ ત્યારે તારી બાનું શું થયું.

પસી—રાવળ બાપુ એ હવે સરવૈયાણીના ખાલ છોડો, એમણે કુળ લગવ્યું.

રાવળ—શું એણે કુળ લગવ્યું, એવું શું કામ કીધું ?

પસીને જાણે કહેતાં બહુ દુઃખ થતું હોય તેમ મોટે ઘાંઠે રડતી બોલી બાપુ રસ્તે કુંડણીના પાદરે રાત પડી

જવાબી મુકામ નાંખ્યો, ને કોણ બાણે શા કારણથી રાણા-
ઓથીંતો ચઢી આંચો તે સરદારને કાપી નાંખી હુમારી બાને
લઈ ગયા છે.

રાવળ—શું એ એક ક્ષત્રીયાણીની વટપર નહીં આવે.

પસી—જ્યાં જેનું મન માન્યું ત્યાં વટ કેવી જો વટ
હતે તો રાણા સાથે જતે તો રાણા સાથે જતે, એતો એમની
પુણ્ય મરજીથી ગયાં છે.

રાવળનું આ સાંભળતાં માથું ફાટી ગયું. પસીએ પો-
તાની ઘરડી જીભે હાર વાલા રૂલા રાવળને કેશરબાના રૂપ,
ગુણ વિગેરેથી મોહીત કરી પાણી ચઢાવવામાં કાંઈ બાકી
રાખી નહીં. સભા ગાજી ઉઠી. વાઘેલા શુર હતા. બળતામાં
ધી હોમાયું. ગામમાં વાતો ચાલી. જ્યાં ત્યાં શુર વાઘેલા
બડબડતા હતા શું બાયલાની બાથડી લઈ ગયા છે તે સુખે
લોગવે છે. હજી કાંઈ વાઘેલાઓએ ચુડીઓ પહેરી નથી તો
લડાયક વખત હતો. લોકોમાં શૈર્ય ઝળકતું હતું, સર્વ પાસે
હથીઆર રહેવાની છુટ હતી. વાઘેલા જોડે થોડોક વખત થ-
યાંજ લડાઈમાંથી પરવારી પાછા આવ્યા હતા. પણ ફક્ત
માનભંગનું વેર તેમને લડવા ગ્રેસ્તું હતું. ચારણો બારોંટા
ખમા રાવળને કહી નવા દુહા પાણી ચઢાવવા જોડવા લાગ્યા.
વા વાતો લઈ જવા માંડી લોકોને વાતો કરવાની જડી. વિવાહ
ને બદલે હવે ઝલણામાં વિગ્રહની તૈયારી થવા માંડી. લગ્ન-
ને લીધે કેટલાંક સગાં સ્નેહી આવેલાં તેમણે પણ ઉમેરો કી-
ધો લગ્નની તૈયારી બધી વીખરાઈ ગઈ. કાગળો મોકલાયા.
દહાડે દહાડે ઝલણામાં નવું માણસ વધતું ગયું. વણિક વર્ગ
તો કોણ બાણે કયાંય સટકી ગયો હતો. પણ ગમે તે કારણ
કહો કે મળુ કપા કરો કે ગમે તે કહો પણ વાઘેલાથી બીજા
લડાઈના રોકાણને લીધે કુંડણીપર નજર પણ નાંખવાની એ
વર્ષ સુધી તક મળી નહીં.

સાલગિરી.

જેત જેતામાં એ વર્ષ વહી ગયાં. આજ કુંડણી ઉત્સવમાં કુંડણું જણાતું હતું. સૌ લોકમાં આનંદમાં નીરખાતા હતા. પાણી ભરવા જતી ખાયડીઆ આજતો લાપસી રાંધી છે. પુરી બનાવી છે, એમ વાતો કરતી જતી જે વાત આજ કાંઈ સામાન્ય ઉત્સવ મુખવતો હતો. સર્વ સ્થળે આજ સારાં જમણું ની વાત હતી. કેમ શેઠ શું બનાવ્યું, અરે આજતો આનંદ નો દિવસ છે. વણીક વર્ગ પણ આજ કાંઈ આનંદમાં ભાગ લેતો જણાતો હતો. નિમકહલાલ રૈયત બોલવા લાગી કે ભલે ભાઈ આ દીન કયાંથી, એવા દિન સદા હજો. ભાટ ચારણો 'ભલે બાપુને ભલે' ધણું તપો ગાદી અમર રહો. એવા રાગડા તાણી દરબારગઢ આંગળ લલકારતા હતાં, આસોપાલવના માંડ વાઓ ગામમાં કરવામાં આવ્યા હતા. દેવમંદીરોમાં ફુલના માંડવા વિગેરે કરવામાં આવ્યા હતા. આ સર્વનું કારણ રાણાને કેશરબાથી થયેલ પુત્રની સાલગિરીનો દિવસ હતો. આ રાણાને એ એકના એક પુત્ર હતો. રાણાને તથા કેશરબાને ધણોજ આનંદ હતો. મોંઘી પણ પોતાને કૃતાર્થ થતી માનતી હતી. દિવસ આનંદમાં પસાર થયો, રાતનાં સર્વ સ્થળે રોશની હાનુરખર્ચે કરવામાં આવી. રાણો, કેશરબા તથા મોંઘી કુંવરને લઈ અગાસીમાં જેતાં બેઠાં હતાં. બાને આજ જુની વાત સાંભરી. આનંદમાં કાંઈ બેઠું જણાયું.

રાણો—કેશર, બહાલી કેશર તને જુની વાત તે દિવસની સાંભરે છે ?

કેશરબા શરમાઈ ગઈ, જુની વાત સાંભળી કંપારી છુટી. વાઘેલાની વાત સંભળતા બહી ગઈ. રાણો આ જોઈ બોલ્યો. 'કેશર, બહી માં, વાઘેલાની બીક હવે હલકી થઈ ગઈ છે. તે

દી વહી ગયા. રાવળની તીખાશ હવે કાંઈકજ રહી છે, ને હવે જો રહી હશે કાંઈ પણ તો તેને કુંડણી પુરં પડશે.

મોંઘી--બા, કુંડણીના ભાયાતો બહુ શુર છે. વાઘેલાને પુરમાં તાણી જશે.

રાણા--કેશર, રાવળ હજી તને સાંભરેકે, મને લાગે છે તને તેનાપર કાંઈક દયા આવે છે.

કેશરબા--મહારા રાણા, એનાપર સ્ત્રી સ્વભાવને લીધે કાંઈક દયા આવે છે નહીતો બાકી મારા ભુલકાળના ભવિષ્ય પતિ બાણી કાંઈ હસવું આવે છે.

સૌને હસવું આનંદ. વર્ષના દિવસ કુમાર પણ જાણે સમજ્યો હોય તેમ તે પણ હસ્યો.

મોંઘી--બા, પસી પેલાની વતી ગઈ તે ખરેખર વાઘેલાને પાણી ચઢાવી આંહી ખેંચી લાવશે. પ્રભુ કરેને રસ્તામાં એ બુઢીની મહાન પ્રભુ જીવન દોરી તોડી નાંખે.

રાણા--જખ મારે છે, વાઘેલાથી કોણુ ડરે છે. મારા શુરા સરદાર એક એકને વિણીને પુરા પડે એવા છે--જરાક ભવિષ્ય ભાખ તો રાણા--આ ન્હાનો કુમાર પણ વાઘેલાપર વેર લેવાનેજ જન્મ્યો છે. કેશરબાને વાત સાંભળતા કંપારી છુટી. અપ શુકન ગણ્યા. મોંઘી આ જોઈ બેસી ખમા ધણીને, આ પ હવે આ વાત બંધ કરો, મારી બાઈ બહીએ છે. રાણાએ આ વાર્તા પ્રસંગ બંધ કરી. કાંઈ આડી અવળી વાતો ચાલી જવા વાળાનો સમય સૂચવતા ચોઘડીઆં વાગ્યાં. સર્વ શયન બૃહ દરર વળ્યાં.

યુદ્ધ સમાચાર.

રહવાર થતાંજ ચોઘડીઆં વાગ્યાં સુર્ય દેવનાં આછાં કીરણુ પુર્વમાં દેખાવા લાગ્યાં. જશો પાણુ આનંદમાં ડોલતા લાગતાં હતાં. ગામ રોજ પેટે નિત્ય ક્રમમાં પરોવાઈ ગયું હતું. એક દમ આર્ચીતા તોપોના બહાર સાંભળાયા. ગામમાં ખળભળાટ થયો. દરવાને ખબર કાઢવા માણુસ મોકલયા કે કુંડણીને માથે કોણુ ને કયો દુશમન ગાળે છે ! ત્યાં તો સવાર ખબર લઈ આવ્યો કે 'વાઘેલા તીડની પેઠે ઉભરાય છે. આપણાં બધા અગાડીના ગામ ઉજડ કરીનાંજ્યા છે, ને જોત જોતામાં હમણાં ગામમાં આવશે.' દરવાને આ સાંભળતાં તરત દરવાજા બંધ કરવાનો હુકમ બંધી જગ્યાએ મોકલાવી દીધો. રાણાને પાણુ પેગામ મોકલ્યો. સર્વ આશ્ચર્ય પામ્યા કે કહેણુ વગર લડાઈ થાય નહી. તરેહ તરેહની ગપો ગામમાં ઉડવા લાગી. રાણાના દોઢીના દ્વાર અગાડી રોજના શાંત નાદ બદલે રણતુર વાગવા લાગ્યા. ભાટ ચારણો રોજના લુખાયશના ગીતને ઠેકાણે શુર ચઢાવે તેવા દુહા બોલવા લાગ્યા. રાણો આ લડાઈ સુચક સાદ સાંભળી ઉઠ્યો. કેશરબા ઉઠી. ખબર કાઢતાં માલુમ પડ્યું કે વાઘેલા આજ કુંડણીને માથે ગડગડે છે. રાણો એકદમ બહાર આવ્યો. કુંડણીના ભાયાતો તો ક્યારના તૈયાર થઈ ઘોડા હણુહણુવતા. હથીઆરો ખડખડવતા ઉભા હતા. રાણાને સર્વ લડાઈ માટે આનંદતા જોઈ ઘણોજ હર્ષ થયો. મુખ્ય ભાયાતોની એક નાની સભા જેવી ભરી. તેમાં ભુપસીંહને પુવ તરફનાં દરવાજા પર મોકલવામાં આવ્યો, ત્યાં તેનું કાર્ય વાઘેલાના સરંજામ જે ત્યાંથી આવતો તેને અટકાવવાનું તથા કુંડણીની કુમકે આવતા લશકરને સહી સલામત ગામમાં પેસાડવાનું હતું. રાખમતસીંહ દક્ષિણ દરવાજા ગયો, ત્યાં તેનું કાર્ય બાકુ

રાવળના સગા બાબુની ઢુકડીને રાવળ સાથે જોડાતાં અટકાવવાનું હતું. મોહનસીંહને ઉતર દરવાજે રાજ્યના રક્ષણ માટે લશ્કર લઈ જવા ઠર્યું, ને પરિચયમ દરવાજે જ્યાં સામે વાઘેલાઓ આવતા હતા, ત્યાં રાણાએ ઉભો રહેવાને કબુલ કર્યું. હુકમ થતાં લસ્કરના વિભાગ થઈ ગયા. સૌ સાં પોત પોતાના સરદાર નીચે જીવે રથજો કુચ કરવા મંડી ગયા. ગામમાં નાસ લાગના દેખાવ થઈ રહ્યો, પણ આંહીથી નાસીને ત્યાં જાય ત્યાંથી ત્યાં જાય એવું હતું. ગામમાં કેશરબાને છુટે મોઢે ગાંજો દેવા લાગ્યા. આજ મોંઘો બતરીશીયે ચઢી રાણો લડાઈમાં જતાં પહેલાં એકવાર અંતપુરમાં આવ્યો.

૧૭

કેશરમા.

આજે સર્વ સ્થળ શાંત હતું. રાણો ધીમા કદમથી આંચો કેશરબા પણ ઉઠાસી રહેરે ઝુલાપર બેઠી હતી. મોંઘો આશ્વસના કરતી હતો. ધીરજ આપતી હતી. ખીજી વડારણો પણ ખીજમતમાં ભરી હતી, પણ કેશરબાને ગોઠતું નહોતું. રાણાને જોતાંજ કેશરબા ગળે બાજી પડીને થડકતે સાદે બોલી ' રાણા રાણા શું તે દિન આંચો ' ' ંહાત્રી કેશર, ભલે તે દિન આંચો, હું મોંગતો હતો તેનેજ આજ વાઘેલાઓ જોશે કે કુંડણીનો હાથ કેવો છે. '

કેશરબા રડતાં રડતાં બોલી-મારા રાણા, વાઘેલા કડવા છે, વિષમય છે, તમે જાણો નહી. ખમા ધણીને સરદારો બેઠા છતાં મહારાજને લડવા જવાની જરૂર નથી, બહાલી કેશર, સત્રીયા ત્રી થઈ આવું બોલે છે, ખરે જયારે હી ઉઠ્યો હોય ત્યારેજ એવું બોલાય.

‘પણ મારા, મહારાજ, આજ હૈયું ઠહયું’ નથી કરતું
શુકન પણ સારા થતા નથી, મને ઘોર સ્વપ્ન પણ આવ્યું
હતું.’

ઠહાલી કેશર, ધૈર્ય રાખ, પ્રભુ સહાય કરનાર છે, મ-
નુષ્યને મરવું એકવાર પછી રણમાં લડતાં શા વાસ્તે ખીવું
જોઈએ.

રાણા, કાલે અત્યુ શ્રેય છે, અકાલે અકાઝું લાગે છે,
છોડી ના જશો.

ઠહાલી કેશર, જો ફરીથી હાથીના બહાર ની
કંગેસ દાંત અંદર પેખી જાય, સુર્ય તેની ગતી બદલે સમુદ્ર
તેના સ્વભાવિક સ્વાદ મુકે આખર પ્રકૃતીના સર્વ નિયમો બદલાઈ
જાય તોપણ આ તારા વહાણ રાજાથી કદી પણ રણમાં જઈ
વાઘેલાને કાપ્યા વગર રહેવાશે નહીં મારી તરવાર લોહી પીવા
તરસી રહી છે. દેવી ભોગ માગે છે. કેશર તું સમજે શું.’

કેશરબા- ‘રાણા, સરદાર ઘણાંયે લડશે. પ્રભુ ન કરે
ને મારા રાજાને આંચ ન આવે ને વખત છે ને આવીને કુંડ-
ણી જીત્યું તો પછી શી દયા. સીંહ મરી ગયા પછી ગુફા
લઈ શું કરવું.’

રાણા-કેશર ખોટી ઝક જવાદે, વખત વહી જાય છે,
રજા આપ સુખેથી, કે મારી તરસી તરવારને કડવું લોહી
આને જાવા દે તું ખરી ક્ષત્રીયાણી છે, ક્ષત્રીની વટ જાણે છે,
હઠ માકર, હઠ માકર, હઠ કરે કુળ લાને. વહાલી કેશર હસ્તે
ચહેરે તારા રાજાને બડાઈના મેદાનમાં ધુમી વિજય કરી પાછા
આવવા રજા આપ’ કેશરબા ક્ષત્રીયાણી હતી, ક્ષત્રીયાણીના પેટમાં
પાકેલી હતી, શુરના શબ્દ સાંભળતાં તેની રંગે રંગમાં શુર
વ્યાપ્યું તેણે રાજાને લડાઈ માટે સજા કીધી. હાર પહેરાવ્યા
‘મહારા રાણા, શત્રુ દળ સંહારી વહેલા પધારજો’ કહી વિદાય
કીધી. રાણા ત્યાંથી નીકળી ગા સાહેબ પાસે આવ્યા. તેમણે

આશીષ દઈ રક્ષા બાંધી 'બેટા વિજયી ની વડી વહેલા પધારજો' એમ કહી નયણે સહેજ આંસુની તસ આવી. રાણાએ અંતપુર ના પુરતો બંદોબસ્ત કરી તે પછિયમ દરવાજા તરફ આદ્યો.

૧૮

યુદ્ધ.

લડાઈ ચાલી રહી હતી. વાઘેલા ઘણા નજીક આવી ગયા હતા. ધણી વગર ઢોર સુનાં તેવી રીતે રજપુતો કાંઈ બહુ જો મળતાવો શક્યા નહોતા. રાણો આવ્યો હાક વાગી. રાણાના શુરાતન ભર્યા વચને રજપુત લોહી હુકાચું. જોતજોતામાં તો વાઘેલાની પહેલી હાર તુટી. રજપુતને શુર છુટયું. ચારણોએ પાણી ચઢાવવામાં બાકી ન રાખી. રજપુતોએ ખુબ જોરથી વાઘેલાપર વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. વાઘેલા પાછા હઠ્યા. રાવળનું જોર ભાગ્યું. સોજના ચાર વાઘ્યા તો અડધા વાઘેલા રણમાં ટોળાઈ ગયા, બાયડી છોકરાંને નિરાધાર કરી આદ્યા ગયા. રાવળના પગ હજી વધારે ભાંગવાને ખખર આવી કે બાળુ પડ્યો. રાવળથી રહેવાયું નહીં મરણીઆ થઈ લડવા હુકમ દીધો. જ્યાં વરસાદ વરસે ત્યાં કોણ ઉભો રહે, આખર રાવળ ઘોડાને આગળ કરી બોલ્યો 'કુંડણીના ધણીના હાથ જોયા, પણ બાયલો હાથ આવો રણમાં ને આપો દંડ યુદ્ધ. રાણાને શુર ચઢ્યું. હાથ બતાવવા પોતાના ઘોડાક સરદારો સાથે રાણો રાવળ પાસે જવા નીકળ્યો. રાણાની ચાલથી જાણે ધરતી ધુજતી હોય તેથી ઉભા ન રહેવાતું હોય તેવી રીતે વાઘેલ એએ નાશ ભાગ શરૂ કરી દીધી વાઘેલાઓએ સામે વાઘ આવતો દીઠો. રાણાના હાથમાં તરવાર ઝમ ઝમ થતી હતી. માથે ગુલાબી ફેટો બાંધેલ હતો. કેક કસેલી હતી. ગળામાં એક મોતીના હાર હતો. મુંછોના વળ દીધા

હતા. તેના ગાર ચહેરા પર શાર્યની રતાશ ચળકતી હતી તેનું શરીર કરોબે લાલચોળ થઈ ગયું હતું. આંખોમાં પણ વૈરના અંગારા બળતા હતા. બાપુ રાવણ પણ સરખી રાતે વેર લેવા ઉકળી રહ્યો હતો. બાપુ રાવણ જરા શરીરે જરા સ્થુળ હતો તેથી રાણાને જે શરીર ફરવવાનો લાગ મળતો તે રાવણને ન હતો. રાણાનું શરીર કાંઈક કસરતી હતું જ્યારે રાવણનું અહંકારથી ખવાઈ ગયેલ હતું. બેય પાસે આંખ્યા રાવણ થકકતે સાદે બોલ્યો ‘ રાણા, અવિચારી કામ કરતાં વિચાર કરીએ. ’

રાણો—‘ રાવણ, ક્ષત્રીઓની તરવાર એજ તેમને વિચાર છે. ’

રાવણ—‘ હા, હા. જાણ્યા, શુર છો તે, તે દીવસ ભડેરા આગળ તમને નસાડ્યા હતા તે વાઘેલા કે કોઈ બીજા, શું બાચલાની સ્ત્રીઓ લઈ જઈ સુખે ભોગવવાની આશા રાખતા હતા ? ’

રાણો—‘ પુર્વજોની વાત તો ચારણ સંભારે, શુરના કામ નહી, તરવાર હાથમાં છે કે નહી ? ’

રાવણ બોલ્યો—‘ રાણા તું ગાજે છે. હજી હા રાવણના હાથ ભાળ્યા નહી હોય શરણે થાઓ સ્ત્રી પાછી સોંપો, નહાતુ રાજ્યને ખરાબ માં કરો. ’

રાણાને આ વાક્ય સાંભળતાં કરોધ વાપ્યો, કરોધથી સાદ થકકતો હતો. તે બોલ્યો—રાવણ કાયર છે તું શુર નથી. શુરના મોઢાંમાં વચન ફેર શોભે નહી. શરણુ તો હવે પ્રભુનેજ ત્હારે થવાનું છે- શું ખોટાં કહેણુ મોકલી આરામ માંગતો હતો ? ખરો ક્ષત્રી તો સાચા કહેણુ પણ આરામ આપે છે. ત્હારી કુશળતાતો જણાઈ ગઈ, રાવણ પાછા ગામ ભેવાની આશા રાખતા હો તો તે ખોટી છે, એક વાઘેલો ત્હારી ખખર લઈ જવા ભવતો નહી રહે. ત્હારે માથે કુંડણી ગાજે છે.

બાપુ સંવળનું આ સાંભળતા મોહી તથા—તરવાર ખિંચી
કાઢી 'તૈયાર થા' ના બોલ સાથે એક દમ યુદ્ધ શરૂ થયું.

૧૯

દ્વંદ્વ યુદ્ધ.

ગામમાં ખબર પડી કે યુદ્ધ આરંભાયુ. દરવાને દરવાજા
ખંથ કીધા, ગામમાં લોકોએ નાસભાગ શરૂ કરી. રાણાના હુક
મ પ્રમાણે ઉતર દરવાજેથી ગામ ખાલી થવા માંડ્યું. વાઘેલા
એને ખબર પડી હતી. કારણ ત્યાંની દુકાનીનો એક આદ
મી કપાઈ ગયો હતો. જનનાખાનામાં એક મોટા કુંડમાં અગ્નિ
પ્રગટાવવામાં આવી. ધુમાડાના ગોઠે ગોઠા નીકળી ગગન ભે-
દવા લાગ્યા. આખા ગામની રજપુત સ્ત્રીઓ પોતાના નાના સ-
ડી નશકે એવા બાળ બચ્ચાંને લઈ એક પછી એક ત્યાં એકડી
થવા માંડી. સૌના યુખર આનંદ હતો, શોકના ચિન્હ નહો-
તાં કારણ શુર હતાં, મા સાહેબ વિ. સૌએ તૈયારીઓ કીધી
સ્વર્વ આનંદ અથવા શોકના સમાચાર સાંભળવા ઉત્સુક થઈ બે
ઠા હતા. મા સાહેબે કાંઈ અનિષ્ઠ થાય તો કુંવરને નિભવ
જગ્યાએ મોકલી દેવાની ગોઠવણ કીધી. ચાર મજબુત ને જુ-
ની વારણોને આ કાગ સોંપવામાં આવી, તેમને સોગન આ
પવામાં આવી, તથા ઘણી સાવચેતી રાખવાની સલાહ આપી
તેવીજ રીતે કુંવરની રક્ષા માટે બાર રજપુતોની પણ ગોઠવણ
કીધી. તેમને ઠહેવામાં આવ્યું કે તેમણે મરતા સુધી પણ કું
વરની રક્ષા કરવી. કુંવરપર કુંડણીના ઉધ્ધારનો સંઘર્ષો આ-
ધાર હતો તે તેમને સમજણ પાડવામાં આવી. નીમકહલાલી
તેમનો નાણી જોવી હોય તોમ મા સાહેબ કાંઈ અટક્યાં. 'બા,

કુંવર અમારા માણુ છે, આપને રજ પણુ ફીકર દરવાનું કારણ નથી. એમ જુદા જુદા વાક્યો કહી સૌએ પોત પોતાની નીમકહલાલી બતાવી. સૌ આજ્ઞા પ્રમાણે કામ કરવા મંડી ગયા. કુંડણીના કિલ્લાપર પણ અમુક રજપુતોની સંખ્યા રહી હતી કારણુ ઝહુર વ્રત આદરવું પડે તો પુર થાય ત્યાં સૂધી વાઘેલા કુંડણીને હાથ અડાડી ન શકે. યુદ્ધ બહુ જોશથી ચાલ્યું રાણો ને રાવળ બહુ આથડયા. રાવળ બહુ જખ્યાએ ધવાણો હતો રાણાને પણ ઘા વાગ્યા હતા. રાણાની ચાલાકી એઈ વાઘેલા છક થયા. રાવળની તરવાર તુટી ગઈ. રાણો એક દમ ધા કરતાં અટકી બેઠ્યો 'રાવળ, બીજી તરવાર લ્યો, યુદ્ધ ક્ષત્રી આણુઘટતો ગાભ કોઈ દિવસ લેતો નથી. રાવળે બીજી તરવાર લીધી. પાછુ સખત યુદ્ધ ચાલ્યું. રાણાને ડાબા હાથપર જખમે અખમ પડ્યો. રાવળ બહુ બચાવતો હતો તે છતાં તે બહુ જખ્યાએ ધવાણો હતો. લોહી બહેવાથી શકતીહીન થઈ ગયા હતો. લડવાની શક્તિ પુષ્કળ રહી નહોતી. તો પણ તે ઘણા જુસ્સાથી લડતો હતો. રાણાનો ડાબો હાથ નકામો કરી નાંખ્યો. રાણો પણ પ્રમાણુમાં શક્તિહીન થયો હતો તેવામાં રાવળ શક્તિહીન થઈ જવાથી જમીનપર પડ્યો. પણ પડતાં પડતાં રાણાને ભારી અખમ કીધો જેનાથી રાણો પણ પડ્યો એકદમ ખેચ તરફના તટસ્થ ઉભેલાં લસ્કર તુટી પડ્યાં. કુંડણીના ચાર ગીરાસીયાએ એકદમ રાણાને પોતાના ઘોડાપર લઈ એકદમ કુંડણી તરફ દોડી નીકળ્યા વાઘેલાઓ થાકી મર્યા હતા, પાછળ પડી ન શક્યા કુંડણીના સરદારે રાણો સહી સલામત જહાંએ માટે વાઘેલાના પુરને રોકવા પુર્ણ યત્ન કરતા હતા. એક દી એક કુંડણીના ભાયાતો પડવા માંડ્યા. પણ રાણો સહી સલામત કુંડણી ભેગો થઈ ગયો. વાઘેલાઓ લડવું નીરર્થક બારી પાછા હઠ્યા. બાકીના વિજેલ કુંડણીના ગીરાસીયા હતા તેમણે માર માર કરતાં ઉત્તર તરફને દરવાજેથી ગામમાં પેડા.

રાણાનું મૃત્યુ.

વાઘેલાને નહાસ્તાં જોઈ બાપુ રાવળને અતિશય કરોધ થઈયો તેમણે પાછા જવા બહુ પણ કહીંતામાં આંચું પસું વાઘેલાઓના કુંડણીના ગીરાસીયાનું શુર જોઈ હાનનું ગગડી ગયાં હતાં, થાકી ગયા હતા. તથા ભુખ પણ બહુ સખ્ત લાગી હતી. રાણો હાથમાં ન આંચો જાણી રાવળને બહુ ખેદ થયો. પોતામાં શક્તિ નહોતી કે ગરાસીઆઓને રાણાને લઈ જતાં અટકાવે. રાણો ખેલાન હતો તેને હવે કાંઈ ભાન આવવા લાગ્યું. ભાન આવતાં પાસે નેચું તો કેશરબા છુટે કેસે વીલે મોઢે ઉભેલી જોઈ 'વઢી કેસર' 'મારા રાણા' શી દશા શું તે દિવસ આંચો.'

'કેસર, કેસર, આને આપણે જગત છૂટું છે. રાવળ પણ સરખી રીતે ઘવાયો છે, પણ છવતો રહી ગયો એમને ખટક રહી ગયો છે, એ વેર બાલુ નાનો છે-કોણ લેશે ?'

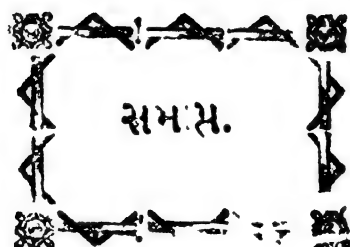
મોંઘી—'બાપુ નિમક નહું છે, હલાલ કરીશું પ્રભુ કૃપાતો વેર લેવડ વશું' મા સાહેબની સાથે છેલ્લી વાત કરી લીધી. સર્વ સ્ત્રીઓએ પોતાનું કાર્ય આરંભ્યું. ભડકા ગગનમાં ચાલવા માંડ્યા.

રાણામાંથી શક્તિ ઓછી થવા માંડી, ધીમે ધીમે શરીરની સ્તેજ થવા માંડ્યું. કેશરબા વાસ્તે જુદી ચીંતા તૈયાર થઈ. કુંડણી રંજાણી. રાણાનો વિજયી અમર આત્મા મહાન પ્રભુની હસ્ત-રમાં હાઝર થઈ ગયો. રડવા કરવાનું ક્યાંઈ હતું નહીં. ચીતામાં કેશરબા છુટે કેસે રાણાના શબને ઝોળામાં લઈ ખેઠી. ચીતા સજગી. તે રૂપ ગુણ શૌર્યની પ્રતિમા ધ્રુમ વાટે ગગનમાં જવા માંડી.

ઉપ સંહાર.

રાવળની ઉશકેરણીથી વાઘેલા ઉડ્યા પણ તેમને હજુ શુરા કે ઠણીના આકી રહેલ ગીરાસીઆના ઘા ખમવાના હતા. કુંડણી રંડાણી હતી પણ કાંઈ ચુડીઆ નહોતી પ્હેરી. ગઢપરના રજપુતો ઘણીજ ધીરજથી વાઘેલાને મારતા હતા. ત્રાહે ત્રાહે પુકારવા લાગ્યા, પણ વાઘેલા ખુશુજ હતા તે માર ખાતાં ખાતાં પણ દરવાજા અગાડી આવી પ્હાંચ્યા. પણ રજપુતો ઘણી ધીરજથી તીરો ઉડાવી ડોકાં જુદાં કરતા હતા. વાઘેલાઓથી ઝાઝી વાર ટકાયું નહી. તેઓ પાછા હડવા લાગ્યા. કુંડણીના ભાયા તોએ જ્યાં સુધી કુંડણી ગામ ભેસે નથાય ત્યાં સુધી નમ્ચું ન આપવાના સોગન લીધા. કુંડણીના રમણી રત્ને રોળાયાં, જેના ભડકા ગગનમાં પ્હોંચવા લાગ્યા. કુંવરને લઈને વડા રણો ચાલી ગઈ. કુંડણીનું ઉત્તમ રત્ન કેશરખા જેને માટે કુંડણી ઉજડ થયું તે રત્ન પણ રાખમાં મળી ગયું. રાણે જસવતસીંહ પણ રાખમાં મલીચો. મોંઘીને સાથે કુંવરને લઈ જવાનું હતું પણ પસીને મારવા વેરની ખાતર તે છુપાઈ રહી હતી. કારણ પસી સર્વ વેરનું કારણ હતું. પસી હર્ષભરી અગાડી ચાલતી હતી. કેશરખાના અતપુરનો રસ્તો બતાવતી હતી. મોંઘીએ પસીને ભેઠ, જેતાં જ પોતાની કટારથી તે જુદી ના દોહીને ઉડાડયું. પસી બીચારી અત્યુને શરણ થઈ પડી વાઘેલા તેન પર પગ મુકી ચાલ્યા ગયા કેાઈએ તેની દરકાર કરી નહી. વાઘેલાઓ કુંડણીમાં પેઠા મોંઘી નાસી ખાળ કું-

પર પાસે ગઈ. વાઘેલા સર્વ ઉજડ ઘરમાં પેડા, લુટ માટે હાથ નાખવા માંડ્યાં. પણ હાથમાં કંઈ આઠ્યું નહીં કારણ કુંડ-
 છી કંઈ કાચું નહોતું તે રહેવાદે. વાઘેલા નીરાશ થયા ને
 આવો નકામી લડાઈ કરી પ્રાણ ગુમાયા માટે ગાળો દવા
 લાગ્ય. રાવળ પણ હાથમાં કંઈ ન આઠ્યાથી નીરાશ થતો
 મુઝમ ઉઠાવી આદ્યો ગયો. સૌ પસીને ગાળ દેતાં હતાં.
 કારણ તેજ લડાઈનું કારણ હતી. વાઘેલાઓ આસપાસના ગામ
 પર તુટી પડ્યા. હાથ લાગ્યું તે લઈ પાછા આદ્યા ગયા.

પરિશિષ્ટ.

આ નીચેનું ગીત મહે એક મીર પ.સે સાંભળ્યું હતું. એ બોલે અક્ષાવાડની વાતોમાં 'ખેતા મકવણ' ની વાતમાં ધણું ખરું આ ગીત કાંતો પ્રથમ અથવા પછવાડેથી માય છે.

મહે આ ગીતમાંથી કેટલોક ભાગ કમી દરી નાંખ્યો છે કારણ તે એકવાર કથ પછી ચીજ ફરીથી ફરીથી કથ્યા કરે છે.

આ ગીતમાંના કેટલાક શબ્દોના અર્થ પણ બરાબર મર્મ શકતા નથી. તથા કેટલાક ભાગમાં સમજ પણ પડતી નથી. જેથી આ ગીતમાં જૂલો ધણી રહી હશે એમ લાગે છે.

+ + હાલ્યાં સાસરીયેને

હેને કોઈ વળાવા ન જાય

હે બાઈ પધારે સાસરીયેને

હેને કોઈ વળાવા ન જાય

હે જૂલો બાઈ આ ઘેરેથી પાડો વગેરે

હે બાઈ એકલડાં જાય

હેજી માયે શ્રાવણના વરસાદ

હે બા હમારાં એકલડાં જાય

હેજી માંજી રડેરે-રડેરે

હમારા હજુર ભત્રા હે સાગ

હે રડેરે સહિ ગામનાઓ

હે રડેરે સહિ જાનો સાથ

હે રથ હાલ્યો ને હોગડ હકકયું

હે શીઆગવું રડ્યું ઓતર હાથ

હે બા પધારે સાસરીયેને

માજી કહે શકન નરસાં થાય

હે હરાભમીઓ કહેને હુંનો જાઈ ન

હે રખમતીઓ આડો પડછાત

હે મજીને સકને - દુઃખડે

બૂપો બાપ આધેરો જાય

+ + + +

હે બાપ વળાવ્યાં સાસરીયેને

માજી થયાં રળીઆત

હે કરમ કઠોડાને ખાંડુ ખંડાણુ'

બા મકવાણાને જાય

+ + + +

હે બાએ સંદેશા કહાવીઆને

રાખો હમને રાજ

નહીતો મરણું મેલગીયે

તમને દંશ વધા પાપ

x હે મકવાણા હમને મરતાં દેખીને

તહને થાળે પડતાં લાપ

પાદરેથી પાછો મોકલેનો

નહી મકવાણો—કેલીગની જાત

+ + + +

હે ખેતે મન ધારીયું'ને

આવ્યો પડછમ કોર

હે હમારી બાને લમ ગયો

ને નાક વઢાવ્યું' હો

+ + + +

હે વાધેલા ઉપડયાને

ખેતાને થયું જાણુ

દે, દે, કરતાં દિ વહી ગયાંને

ખેતા મરણુ પરમાણુ

+ + + +

હે બાપે વડારણુ મોકલી સુન ખેતા મકવાણુ
જે ન વરૂ હજી ઝાલાવરને નીક પક્ષમે છાડુ પ્રાણુ

નવા જમાનાનો નવોસોધ!! નવા જમાનાનો નવોસો

શ્રી નવીન વૈદ્યવિદ્યા

અથવા

ઔષધ કિંવા શસ્ત્ર પ્રયોગ વિના રોગ મટાડનાર શ

(જર્મનીના પ્રસિદ્ધ દા. ડુડુકુન્હેના “ધી ન્યુ-

સાયન્સ આફ હાલાંગ” નામના પ્રખ્યાત

ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર)

આ દેશના તેમજ યુરોપ અમેરીકા વગેરે દેશોના પ્રખ્યાત વૈદ્ય દાકતરો અને સરજનોના અનુક્રમ ગભિપ્રાચાથી ભરપુર, યુરોપ અને હિંદુસ્થાનની મળીને ત્રીસ પાંચીસ ભાષાઓમાં ભાષાંતર થયે છે આ ગ્રંથ વૈદ્યકતી તદ્દન નવીન શોધ છે. આ ગ્રંથમાં બતાવેલા ઉપાયોથી ગમે તેવા નહિ મટી શકે તેવા ગણાતા (અસાધ્ય) અને હઠીલા રોગોને ફક્ત શુદ્ધ પાણીના જ ગુદા ગુદા પ્રયોગોથી દમેશને માટે નિર્મળ કરી શકાય છે. કોઈ પણ બતની દવા નહિ લેવાની હોવાની દરદીનો દવા પિવાના કંટાળો દૂર થાય છે. તેમજ વાદકાપ (શસ્ત્રપ્રયોગ)ની પણ મદદ લેવામાં નથી આવતી તેથી દરદીનાં અસહ્ય દુઃખ દૂર થાય છે.

એકજવાર આ ગ્રંથ લેવાથી હમેશનાં વૈદ્ય દાકતરોનાં બીજમાંથી લેનાર છુટો થાય છે, પુસ્તકમાં બતાવેલા પ્રયોગો પુરેપુરા સમજાવે તેટલા માટે પુસ્તકને અંત દરેક પ્રયોગોનાં ચિત્રો આપેલાં છે.

જો જિ-પુરૂશોને કેટલાક શુભ વ્યર્થના કારણે લાજ મર્યાદાનો ત્યાગ કરીને રોગ નિર્મળ કરાવવાને માટે વૈદ્ય-દાકતરો પાસે જ પું પડે છે તેમની લાજ મર્યાદાનું આ ગ્રંથ લેવાથી પૂર્ણપણે રક્ષણ થાય છે. સાધારણ જ્ઞાનવાળાં જિ-પુરૂશો પણ પોતાની મેળે આ ગ્રંથને વાંચીને તડેમાં દરશાવેલા પ્રયોગોનો લાભ લઈ શકે તેટલા માટે જાણ બને તેટલી શુદ્ધ અને સરળ રાખેલી છે ઉપચારનું શુદ્ધ સાધન ફક્ત શુદ્ધ પાણી જ હોવાથી ગમે તેવી સ્થિતિમાં દંદી ગ કરી શકે છે. આ ગ્રંથનો લાભ થોડા શ્રમે અને નહી જેવા મળી શકે માટે પુસ્તકની કીમત-સામાજિક આવૃત્તિ રૂ. ૩-૮ સોનરી અક્ષર અને અમ્યોસ પાકી બાંધણી અને શુસાનિત આ રૂ. ૪-૮-૦ મળી છે.

મળવાનાં કેદાણાં-મુખાર્ધ-રા. રા. માણીભાઈ છખારામ ત ગુજરાતી મીન્ટીંગ પ્રેસ મુખાર્ધ.

અમદાવાદ-ચુનીલાલ પિતાંબર ભટ્ટ. કલાર્ક-ગુજરાત દોસ્ત મહાદેવ રા. ચંદ્રજી ગુટે-પુસ્તકસ્તરવણ દરવાજા.

